

**UNIVERZITA KARLOVA
PRÁVNICKÁ FAKULTA**

DIPLOMOVÁ PRÁCE
Vliv změny poměrů na trvání závazku

2007

Vedoucí práce: Prof. JUDr. Jan Dvořák, CSc.

Mgr. Michaela Kazdová
Bellušova 1826/51
155 00 Praha 5

Čestné prohlášení:

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím pramenů a literatury, jež níže uvádím, jak je ve vědecké práci obvyklé.“

Michaela Kazdová

OBSAH:

1. Vymezení obsahu a cílů diplomové práce	5
2. Změna poměrů a právní principy	7
2.1. Zásada <i>Pacta sunt servanda</i>	7
2.2. <i>Vigilantibus iura</i>	8
2.3. Zásada <i>rebus sic stantibus</i>	9
3. Nástin historického vývoje vlivu změny poměrů v českém právu	13
3.1. Vývoj v českých zemích od ABGB do roku 1948	13
3.2. Vliv změny poměrů po roce 1948	16
4. Změna poměrů v současné právní úpravě, soudní praxi a návrhu rekodifikace	18
4.1. Zákonná úprava	18
4.1.1. Změna poměrů u smlouvy o smlouvě budoucí	18
4.1.2. Zmaření účelu smlouvy	19
4.1.3. Změna poměrů při úschově	22
4.1.4. Změna poměrů a zánik věcných břemen	22
4.1.5. Změna poměrů v rodinném právu	23
4.2. Judikatura	23
4.3. Změna poměrů a nemožnost plnění	25
4.4. Návrh nové právní úpravy	27
4.4.1. Smlouvy o smlouvách budoucích	28
4.4.2. Možnost ukončení dlouhodobých smluv	28
4.4.3. Změna poměrů při darování	29
4.4.4. Změna poměrů při smlouvě o dílo	30
4.4.5. Dohoda o odkladu zrušení spoluvlastnictví	30
4.4.6. Úschova, věcná břemena a smlouvy rodinného práva	30
5. Vliv změny poměrů v komparativním pohledu	32
5.1. Francie, Belgie, Lucembursko	32

5.2. Německo, Nizozemí, Švýcarsko, Španělsko	33
5.3. Itálie, Řecko, Portugalsko	34
5.4. <i>Common law</i>	35
6. Změna poměrů v unifikačních snahách v oblasti soukromého smluvního práva	37
6.1. Principy mezinárodních obchodních smluv UNIDROIT	38
6.2. Principy evropského smluvního práva	39
6.3. Evropský zákoník smluvního práva	41
7. Potřebujeme ustanovení o tom, že změna poměrů může způsobit zánik závazku?	42
7.1. Následek vlivu změny poměrů	42
7.1.1. Zmaření účelu smlouvy	42
7.1.2. Narušení rovnováhy závazkového vztahu	43
7.1.3. Mimořádná obtížnost	44
7.1.4. Plnění nelze rozumně požadovat	45
7.2. Charakter vlivu změny poměrů	45
7.2.1. Zánik závazku	45
7.2.2. Změna v obsahu závazku	46
7.3. Shrnutí	46
Použité zdroje	48
Summary	50

1. VYMEZENÍ OBSAHU A CÍLŮ DIPLOMOVÉ PRÁCE

V této diplomové práci se autorka hodlá zabývat problematikou vlivu podstatné změny poměrů na trvání závazku v českém soukromém právu.

Základní monografií, která se v českém právu věnuje problematice vlivu změny poměrů je práce Kandova¹. Tato však mapuje vývoj problému jen do poloviny šedesátých let minulého století. Od té doby došlo k četným změnám v právní úpravě, jež přizpůsobily právní řád politicko-ekonomickým změnám. Česká republika jako člen Evropské unie musí nyní též přihlížet k trendům v oblasti harmonizace soukromého práva. V současné době probíhají práce na návrhu nového občanského zákoníku, a tak máme za to, že je vhodná doba znovu se zamyslet nad otázkou, zda a nakolik by bylo vhodné připustit vliv změny poměrů na trvání závazku.

Připustit vliv změny poměrů na trvání závazku znamená odchýlit se od striktního uplatňování zásady *pacta sunt servanda*, která je jednou ze základních zásad našeho soukromého práva. Proto zatím vliv změny poměrů nenašel v českém právu širšího uplatnění. Autorka by ráda na základě analýzy současné české právní úpravy (s přihlédnutím k historickému vývoji problému) a komparace s jinými právními řády a úpravami poukázala na aspekty, které by bylo vhodné zvážit při úpravě této problematiky *de lege ferenda*.

Vzhledem k plánovanému rozsahu práce není v žádném případě možné zabývat se všemi aspekty dané problematiky. Proto se v této práci soustředíme na vliv změny poměrů na trvání závazků vzniklých pouze ze smluv (zcela stranou tedy necháváme závazky deliktovní)². Současná česká koncepce soukromého práva vychází z jeho dělení na občanské právo, jakožto obecné právní odvětví, a vůči němu speciální právo obchodní, rodinné a pracovní. Závazkové právní vztahy vznikající ze smluv nalezneme nepochybně ve všech těchto odvětvích. V této práci se však soustředíme především na oblasti práva občanského a práva obchodního. Rádi bychom se totiž zaměřili na připuštění

¹ Kanda, A. *Vliv změny poměrů na trvání závazku*. Praha : Academia, 1966.

² Hovoříme-li dále o závazkovém právním vztahu, rozumíme tím vždy závazkový právní vztah založený smlouvou, pokud z kontextu neplyne něco jiného.

vlivu změny poměrů na trvání závazku jakožto obecné zásady a dílčím ustanovením právního řádu, které vliv změny poměrů připouštějí u konkrétních typů smluv, se věnovali jen okrajově.

Cílem této práce není teoretické vymezení institutu podstatné změny poměrů vůči jiným právním institutům (např. vůči nemožnosti plnění či *force majeure*). Tato problematika bude zmíněna jen, pokud to bude nezbytně nutné. V dalším odkazujeme na výše zmíněnou práci Kandovu a další v závěru práce uvedenou literaturu.

Práce bude rozčleněna celkem do sedmi kapitol. V druhé kapitole bude zásada nezměněných poměrů (zásada *rebus sic stantibus*) představena v kontrastu vůči základním zásadám soukromého práva a budou uvedeny důvody hovořící pro a proti jejímu zakotvení jakožto obecné zásady v právu. Následně nastíníme vývoj právní úpravy námi zkoumané problematiky do vydání Kandovy práce. V části věnované současné úpravě analyzujeme ustanovení právního řádu, která vliv změny poměrů na trvání závazku připouštějí. Poté budou probrána i příslušná ustanovení návrhu rekodifikace. Pátou kapitolu věnujeme vlivu změny poměrů na trvání závazku v komparativním pohledu. Trendy v oblasti smluvního práva v rámci dané problematiky přiblížíme v šesté kapitole formou analýzy dokumentů, jež jsou výsledkem unifikačních snah jak na celosvětové, tak komunitární úrovni.

2. ZMĚNA POMĚRŮ A PRÁVNÍ PRINCIPY

2.1. Zásada *pacta sunt servanda*

Za základní zásadu soukromého práva je některými autory považována zásada rovnosti účastníků³ (vyjádřená v § 2 odst. 2 občanského zákoníku), která se v oblasti závazkového práva úzce pojí se zásadou autonomie vůle účastníků právních vztahů. Smluvní strany jsou, s výjimkou nejnutnější zákonné ingerence, svobodné v utváření obsahu závazkového vztahu, jenž tvoří vzájemná práva a povinnosti. Mohou jej utvářet v souladu se svými ekonomickými či jinými zájmy. Jakmile však jednou dojde k zakotvení obsahu smlouvy, stávají se dohodnutá práva a povinnosti pro strany závaznými. Tato zásada je *par excellence* vyjádřena v často citovaném ustanovení čl. 1134, alinea 1 francouzského *Code civil*, které uvádí, že „Smlouvy uzavřené v souladu s právními předpisy mají pro jejich účastníky sílu zákona.“⁴ Smlouva je tak povýšena na *lex contractus*.

Závaznost projevů vůle smluvních stran je v platném českém právu vyjádřena v občanském zákoníku, tj. zákoně č. 40/1964 Sb. (dále jen „občanský zákoník“), v ustanovení § 493⁵. Se zakotvením závaznosti smluv počítá i současné znění návrhu nového občanského zákoníku v oddíle věnovaném účinkům smlouvy (§ 1500)⁶.

Požadavek obecné závaznosti smluv patří mezi obecné zásady právní. Vyjadřuje jednak požadavek, aby smlouvy jednou uzavřené byly řádně plněny a splněny, jednak implikuje též, že porušení smlouvy s sebou nese odpovědnost subjektu, který se porušení dopustí. Zásada *pacta sunt servanda* se v právu prosazuje od středověku, především v souvislosti s působením křesťanského

³ Srov. např. Knappová, M.; Švestka, J. ...aj. *Občanské právo hmotné I*. 4. vydání, Praha : ASPI Publishing, 2005, str. 51 a n. Jiný názor srov. Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku (referenti Eliáš, K.; Zuklínová, M.) [online]. Verze říjen 2006. [cit. 7. února 2007]. Dostupný z <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=381&d=125304>.

⁴ „Les conventions légalement formées tiennent lieu de loi à ceux qui les ont faites.“

⁵ „Závazkový vztah nelze měnit bez souhlasu jeho stran, pokud tento zákon nestanoví jinak.“

⁶ „Smlouva strany zavazuje. Lze ji změnit nebo zrušit jen se souhlasem všech stran, anebo z jiných zákonných důvodů. Vůči jiným osobám smlouva působí jen v případech stanovených v zákoně.“

učení o morálce⁷. Své postavení pak upevňuje v 18. století v období liberalismu, neboť je plně v souladu s liberálním *laisser faire*. Proto také *pacta sunt servanda* patří mezi základní zásady, z nichž vycházejí velké kodifikace 19. století (*Code civil*, ABGB).⁸

O významu této zásady v současném právu svědčí její užívání Ústavním soudem ČR v odůvodněních jeho nálezů⁹. Ačkoli se tato práce soustředí na oblast práva soukromého, je třeba zmínit, že význam zásady *pacta sunt servanda* přesáhl oblast soukromého práva a uplatňuje se i v mezinárodním právu veřejném¹⁰.

I přes svůj stěžejní význam v právu není zásada *pacta sunt servanda* uplatňována striktně za všech okolností. Nebrání smluvním stranám, aby se dohodly na ukončení účinnosti smlouvy, aniž by došlo k plnění. Stejně tak je možné za určitých okolností předvídaných zákonem či samotnými stranami ve smlouvě, aby smlouvu ukončila svým projevem vůle jen jedna ze stran.

2.2. *Vigilantibus iura*

„Necht' si každý hlídá svá práva¹¹“. Tento požadavek známý už z římskoprávní teorie patří taktéž mezi základní obecné právní zásady a je nesporné, že právo s jeho uplatněním počítá i v oblasti práva soukromého, což dokazuje i judikatura Nejvyššího soudu ČR (viz dále). I tato zásada je úzce spjata se zásadou autonomie vůle účastníků. Strany nejen že mohou upravit obsah závazkového právního vztahu s ohledem na své zájmy, ale liberální přístup státu k úpravě občanskoprávních vztahů je přímo nutí tak činit, pokud chtějí úspěšně prosadit své zájmy.

⁷ Srov. Dvořák, J. *Pacta sunt servanda?* In: Dvořák, J.; Kindl, M. *Pacta Martě Knappové k 80. narozeninám*. Praha : ASPI, a.s., 2005, str. 45; též Hendrych, D. ...aj. *Právní slovník*. 2. vydání. Praha : C.H. Beck, 2003, str. 601.

⁸ Srov. Saliba, A.T. *Rebus sic stantibus: A Comparative Survey*. *E Law - Murdoch University Electronic Journal of Law* [online]. 2001, Vol. 8, No. 3. [cit. 11. února 2007]. Dostupný z http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v8n3/saliba83_text.html.

⁹ Např. nález z 7. října 1996 sp. zn. IV. ÚS 201/96 [Sb. n. u. US Svazek č.6 Nálež č.96 str.197].

¹⁰ Zásada je zakotvena i ve Vídeňské úmluvě o smluvním právu, vyhláška č. 15/1988 Sb., čl. 26: „*Pacta sunt servanda*: Každá platná smlouva zavazuje smluvní strany a musí být jimi plněna v dobré víře.“

¹¹ Překládáno též jako: „Bdělým náležejí práva“, „Každý je strážcem svých práv“ či „Právo přeje bdělým“.

Při uzavírání smlouvy mají strany možnost dojednat si takové podmínky, které jsou pro ně nejvýhodnější, a je na nich, aby pamatovali na úpravu všech podrobností. Občanský zákoník a obchodní zákoník, zákon č. 513/1991 Sb., v platném znění (dále jen „obchodní zákoník“), sice obsahují úpravu práv a povinností ze závazkových právních vztahů, jedná se však o úpravu základní, z velké části dispozitivní, strany si tedy podmínky smlouvy mohou až na výjimky určit odlišně od zákona. Je na účastnících závazkového vztahu, aby zhodnotili možná budoucí rizika a předcházeli jim vhodnou úpravou vzájemných práv a povinností¹².

2.3. Zásada *rebus sic stantibus*

Strany při utváření obsahu smlouvy vycházejí vždy z určité situace a snaží se postihnout možné varianty vývoje. Pokud dojde ke změně situace, z níž strany vycházely, hovoříme o změně poměrů či okolností.

Takováto změna okolností může dosahovat různé intenzity, od nepatrné, která nebude mít na obsah závazku pražádný vliv, až po podstatnou, která může způsobit, že zájmy jednoho nebo i všech účastníků závazkového vztahu se změní natolik, že další existence závazkového vztahu s jeho stávajícím obsahem se pro strany stane nežádoucí.

Účastníci se pak mohou, jak bylo uvedeno výše, na ukončení závazkového vztahu, jehož další existence již není v souladu s jejich zájmy, dohodnout. Ve většině případů však ztratí zájem na dalším trvání smlouvy jen jedna ze stran. Právní principy uvedené výše požadují, aby tato strana přesto dostala svým povinnostem. Měla přece možnost pamatovat na tuto situaci při uzavírání smlouvy a mohla právo na ukončení za těchto okolností vtělit do jejího obsahu.

¹² Tato zásada vyjádřená slovy Nejvyššího soudu ČR v rozhodnutí 28 Cdo 848/2002: „...nemůže zůstat stranou otázka, zda a nakolik ten který z účastníků právního vztahu, ..., vyvinul dostatečnou míru pečlivosti a předvídatosti při uzavírání konkrétního právního vztahu, a to zejména s přihlédnutím k důsledkům plynoucím z ustanovení pozitivního práva a z variant, které úprava (k níž přistoupil) mu může v budoucnu přinést. Věc souvisí s důsledky aplikace zásady „vigilantibus iura“, neboli zásadou, podle níž je každý odpovědný za náležitou míru předvídatosti a opatrnosti při uzavírání závazku, do něhož vstupuje...“

Není ovšem v lidském silách pamatovat doslova na všechno a ani to není žádoucí z hlediska rozumného rozsahu uzavíraných smluv. Lze tedy spravedlivě požadovat, aby účastník smlouvy poskytl plnění, k němuž se zavázal, přestože už pro něj protiplnění druhé strany není ekonomicky ani jinak zajímavé a dokonce i přestože by poskytnutí tohoto plnění mohlo pro něj znamenat obrovskou újmu naprosto nekorespondující s získaným užitekem protistrany? Jak řešit případy, kdy striktní zachování zásady *pacta sunt servanda* povede k *summum ius summa iniuria*?

Možnou odpovědí na tuto otázku nabízí zásada *rebus sic stantibus* (zásada nezměněných poměrů). Slovník českého práva uvádí k heslu *rebus sic stantibus*, že se jedná o „vyjádření právní zásady, podle které práva a povinnosti stanovené ve smlouvě platí, jen dokud se nezměnily podstatným způsobem okolnosti, za nichž byla smlouva uzavřena...“¹³ Při uplatnění této zásady se vychází z předpokladu, že strany uzavírají smlouvu a utvářejí tak obsah závazkově právního vztahu s výhradou zachování stávajících poměrů. Každá smlouva tak implicitně obsahuje výslovně nevyjádřenou leč všudypřítomnou klausuli, že to co bylo dohodnuto, platí jen tehdy, pokud stav věcí zůstane takový, jaký je v okamžiku uzavírání smlouvy¹⁴ (příčemž tento stav věcí v sobě zahrnuje i jejich očekávaný vývoj). V případě, že dojde ke změně okolností, nejsou strany vázány povinnostmi, které smlouvou založily.

Zásada *rebus sic stantibus* představuje další omezení striktního uplatňování zásady *pacta sunt servanda*, neboť nastane-li změna poměrů, nejsou již strany smlouvou vázány. Důsledkům změny poměrů pro obsah závazkového vztahu lze však do značné míry předcházet díky zásadě smluvní volnosti a uplatnění požadavku *vigilantibus iura*, proto zásada *rebus sic stantibus* není v současném právu obecně přijímána a pokud právo připouští její uplatnění, pak jen velmi opatrně a v nezbytné míře, neboť neuvážené připuštění

¹³ Madar, Z. *Slovník českého práva*. 2. vydání. Praha : Linde, 1999, str. 1164.

¹⁴ Srov. Kanda 1966, c. d., str.12.

širšího uplatnění zásady *rebus sic stantibus* by mohlo vést k ohrožení právní jistoty v občanskoprávních vztazích¹⁵.

Kanda uvádí, že vyjádření myšlenky, že změna poměrů může ovlivnit povinnosti stran smlouvy, se objevuje už ve spisech Polybia, Cicerona či Senecy. V římském právu však tato myšlenka nenašla obecné vyjádření, rozvíjí se spíše učení o nemožnosti plnění¹⁶.

Větší ohlas získává tato myšlenka až v období středověku (od 12. století). Důvodem je jednak rozvoj dálkového obchodu, ale především také šíření křesťanského učení o morálce. Tak paradoxně *clausula rebus sic stantibus* vzejde ze stejných kořenů jako zásada *pacta sunt servanda*. Tomáš Akvinský soudil, že se nijak neproviní ten, kdo nesplní, co slíbil, pokud došlo ke změně okolností¹⁷. Myšlenka vlivu změny poměrů proniká do práva kanonického (např. možnost zrušit zasnoubení v případě změny okolností). Termín *clausula rebus sic stantibus* použil údajně jako první až v 16. století právník Andreas Tiraquellus¹⁸.

¹⁵ Nicméně tato zásada stejně jako zásada *pacta sunt servanda* pronikla i do mezinárodního práva veřejného. Srovnej Vídeňská úmluva čl. 62:

Podstatná změna poměrů

1. Podstatné změny poměrů, která nastala se zřetelem na poměry existující v době uzavření smlouvy a která předtím nebyla stranami předvídána, se nelze dovolávat jako důvodu pro zánik smlouvy nebo pro odstoupení od ní, ledaže:
 1. existence těchto poměrů tvořila podstatný základ souhlasu stran s tím, že budou vázány smlouvou, a
 2. tato změna zásadně mění rozsah závazků, které mají být podle smlouvy ještě plněny.
2. Podstatné změny poměrů se nelze dovolávat jako důvodu pro zánik smlouvy nebo pro odstoupení od ní, jestliže:
 1. jde o smlouvu, která stanoví státní hranice; nebo
 2. podstatná změna je důsledkem toho, že strana, která se jí dovolává, porušila buď závazek plynoucí ze smlouvy nebo jakýkoliv jiný mezinárodní závazek, který převzala vůči kterékoliv druhé straně smlouvy.
3. Jestliže se strana podle předchozích odstavců může dovolávat podstatné změny poměrů jako důvodu pro zánik smlouvy nebo pro odstoupení od ní, může se rovněž dovolávat této změny jako důvodu pro přerušování provádění smlouvy.

¹⁶ Srov. Kanda 1966, c. d., str. 12.

¹⁷ Srov. Ghestin, J. ...aj. *Traité de droit civil: les effets du contract*. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1994, str. 315.

¹⁸ Tamtéž, str. 315.

Význam učení o *clausula rebus sic stantibus* postupně upadá, především od konce 18. století. O jeho ústup se postaraly především historickoprávní a přirozenoprávní škola, a nakonec nástup liberálně ekonomických teorií, které byly v rozporu s učením o vzájemné spravedlnosti¹⁹. Proto možný vliv změny poměrů na podobu závazku také nefiguruje jako obecná zásada téměř v žádném z velkých kodexů 19. století²⁰, v nichž má naopak pevné místo zásada *pacta sunt servanda*. Platí to o francouzském Code civil z roku 1804²¹ i německém občanském zákoníku (BGB) z roku 1896, přestože tyto kodexy obsahovaly ustanovení, jež určitý, byť dílčí, vliv změny poměrů na podobu závazku připouštěla²².

Na významu zásada *rebus sic stantibus* nabývá především v obdobích velkých společenských změn a v obdobích přímo navazujících, jakožto možný prostředek řešení mimořádných situací. Její uplatnění však může mít různou podobu. Práva a povinnosti, jež tvoří obsah závazkového vztahu, mohou při změně poměrů zaknknout automaticky nebo v důsledku právního úkonu některé ze stran nebo může změna poměrů vyvolat jen zrod možnosti docílit jejich zániku, například soudní cestou. Především je nutno říci, že zásada *rebus sic stantibus* počítá s vlivem na závazkový vztah pouze tehdy, pokud změna okolností nabude určité intenzity. Musí se jednat o změnu podstatnou.

Na závěr dodejme, že změnu poměrů, jak se jí v této práci zabýváme, je třeba odlišovat od následné nemožnosti plnění. Obojí problematika má řadu společných bodů, nemožnost plnění by bylo možno pojímat jako určitý kvalifikovaný případ změny poměrů, jež má obvykle v právu za následek zánik závazkového vztahu. Tomuto vztahu se budeme podrobněji věnovat v kapitole 4.

¹⁹ Tamtéž, str. 315.

²⁰ Je obsažena jen v pruském Landrechtu z roku 1794. Srov. Kanda 1966, c. d., str. 12 a n.

²¹ Viz oddíl 2.1.

²² §321 BGB například umožňoval oddálit plnění u synallagmatických smluv, pokud u druhé strany smluvního vztahu došlo ke zhoršení hospodářských poměrů ohrožující protiplnění, dále pak ustanovení § 610 týkající se půjčky. Z Code civil pak můžeme uvést články 1613, 701 nebo 1889. Srov. Kanda 1966, c. d.

3. NÁSTIN HISTORICKÉHO VÝVOJE VLIVU ZMĚNY POMĚRŮ V ČESKÉM PRÁVU

3.1. Vývoj v českých zemích od ABGB do roku 1948

Obecný občanský zákoník z roku 1811, který v českých zemích platil až do roku 1950, vycházel podobně jako další velké kodifikace 19. století ze zásady obecné závaznosti smluv. Zároveň ale obsahoval i ustanovení, jež představovala omezení zásady *pacta sunt servanda* ve prospěch vlivu změny poměrů. Jednalo se především o ustanovení § 936, jež se týkalo uzavření smlouvy o smlouvě budoucí. Zákon umožňoval zánik práv a povinností plynoucích ze smlouvy o smlouvě budoucí, pokud po jeho uzavření došlo k takové změně poměrů, že byl zmařen účel budoucí smlouvy (výslovně stanovený nebo plynoucí z okolností) nebo došlo k zániku důvěry jedné strany ve druhou²³. Ustanovení § 1447 pojednávalo o zániku závazku pro náhodnou zkázu předmětu závazku či následnou nemožnost plnění²⁴.

První světová válka přinesla převratné politické, ekonomické i společenské změny. Soudy se tak dostaly o situace, kdy musely pravidelně řešit otázku vlivu změněných poměrů na obsah a trvání smluvních závazků. Judikatura meziválečného Nejvyššího soudu vyšla ze dvou výše uvedených ustanovení²⁵, jejichž extenzivní výklad uplatnění vlivu válečných událostí na obsah a trvání závazků vzniklých před válkou umožnil.

Užití ustanovení § 936 bylo vztaženo i na případy ujednání opčního práva (srov. rozhodnutí Rc 18064 RV I 385/41, Vážný. 41, XXIII: 473) či na smluvní

²³ § 936 obč. zák.: „Dohoda, že teprve v budoucnosti má býti učiněna smlouva, je závazna jen tehdy, když byl určen i čas uzavření i podstatné kusy smlouvy, a když se mezi tím okolnosti nezměnily tak, že by tím byl zmařen výslovně ustanovený nebo z okolností vysvítající účel, nebo důvěra jedné nebo druhé strany byla ztracena. Vůbec jest pak naléhati na to, aby takové přípovědi byly provedeny nejdéle do roka od vymíněného času; jinak právo zanikne.“

²⁴ § 1447 obč. zák.: „Náhodná úplná zkáza určité věci zrušuje všechny závazek, i závazek nahraditi její cenu. Tato zásada platí i pro případy, ve kterých se stane splnění závazku nebo placení dluhu jinou náhodou nemožným. Vždy však musí dlužník to, co obdržel, aby závazek byl splněn, vrátiti nebo nahraditi sice jako poctivý držitel, ale tak, aby neměl zisku ze škody jiného.“

²⁵ Obecný občanský zákoník obsahoval též ustanovení § 920, které nezmiňovalo změnu poměrů, ale náhodu, která měla na závazek určitý vliv. Zmíněný paragraf předpokládal zmaření plnění vlivem náhody, za kterou povinný odpovídá. Toto ustanovení se stalo inspirací pro formulaci obecného zakotvení vlivu změny poměrů v zákoníku mezinárodního obchodu a je tak i zdrojem pro současnou úpravu zmaření účelu smlouvy v obchodním zákoníku (viz dále). Dílčí připuštění změny poměrů obsahoval též § 1104, který zprošťoval povinnosti platit nájemné či pachtovné v případě nemožnosti věc užívat pro mimořádnou náhodu. Prvorepubliková doktrína ani judikatura však z těchto ustanovení při přiznání vlivu změny poměrů na trvání závazku nevycházejí.

nabídky, které měly vést k uzavření platné smlouvy v budoucnosti (srov. rozhodnutí Rc 2847 Rv 256/23, Vážný. 23, V.b: 1251).

Rozhodnutí ze 17. května 1922 dokonce připustilo aplikaci zásady *rebus sic stantibus* na veškeré úplatné smlouvy. Soud uvádí, že: „Doložka *rebus sic stantibus* má význam nejen při smlouvě předchozí, nýbrž při úplatných smlouvách vůbec. Účinek její nezáleží nutně jen v nároku na zrušení smlouvy, nýbrž může jevit se i v tom, že zjedná se hospodářský soulad mezi plněním a plněním navzájem.²⁶“ O konstantnosti této judikatury svědčí i rozsudek z 15. prosince 1939²⁷, ve kterém se uvádí: „Zásada *rebus sic stantibus*, vytčená v § 936 obč. zák., platí i při smlouvách definitivních, obzvláště, jde-li o opětuující se do budoucna posunutá vzájemná plnění, při nichž by bez použití této zásady nastal křiklavý nepoměr mezi vzájemným plněním obou stran.“

Soud nejen v tomto ale i v několika dalších rozhodnutích judikoval, že ačkoli peněžité závazky znějící na rakousko-uherskou korunu jsou na území ČSR splatné v nově zavedené koruně české, a to v poměru 1:1²⁸, peněžitá hodnota nepeněžitých závazků se přizpůsobuje znehodnocení měny²⁹. Soud se opírá především o požadavek spravedlnosti a odvolává se na zásadu věrnosti a víry (dnes bychom řekli dobré mravy) a aplikaci přirozeného práva (zakotveného tehdy v § 7 Obecného občanského zákoníku)³⁰. Citujme znovu z rozhodnutí ze 17. května 1922³¹: „...zkrátka právo pozitivní musí býti podstatně v soulase s právem přirozeným, na němž sám zákon (§ 7 obč. zák.), jako na poslední útočiště v nouzi a tudíž jako na sám pramen všeho práva poukazuje, a jež není nic jiného, než příkaz obecného lidského svědomí. S tímto vědomím však nesouhlasí, by jedna strana na svůj prospěch a na škodu druhé strany

²⁶ Rc 1680 Rv I 407/22 (Vážný. 22, IV.a:489).

²⁷ Rc 17516 Rv I 612/39 (Vážný. 39, XXI: 697).

²⁸ Zákon 187/1919 Sb. z. a n. ze dne 10. dubna 1919.

²⁹ Srov. rozhodnutí Rc 10942 Rv I 945/30 (Vážný. 31, XIIIb: 951): „Vzhledem ke změněným cenovým poměrům jest odůvodněno zhodnocení předválečné úplaty za nalámaný a prodaný štěrck...“ Dále např. rozhodnutí Rc 5872 Rv 1587/25 (Vážný. 26, VIII.a: 510).

³⁰ § 7 obč. zák. „Nelze-li právní případ rozhodnouti ani podle slov ani z přirozeného smyslu zákona, jest hleděti k podobným případům v zákonech zřejmě rozhodnutým, a k důvodům jiných, s tím příbuzných zákonů. Zůstane-li právní případ ještě pochybný, musí býti rozhodnut podle přirozených zásad právních, se zřetelem k okolnostem pečlivě shrnutým a zrale uváženým.“

³¹ Viz pozn. č. 26.

vykořisťovala změny poměrů, válkou přivoděné změny, které se sama nenadála, a osobovala si tedy prospěch, v jaký při uzavření smlouvy doufati nemohla, a uvalovala na druhou stranu újmu, kterou tato rovněž nijak předvídati s to nebyla.“

K přirozenému právu se soud uchýloval i v případech, kdy v důsledku změny okolností stala se povinnost vyplývající ze závazku pro účastníka velmi obtížnou, ačkoli ne přímo fakticky nemožnou. Přestože se na takovéto případy ustanovení § 1447 výslovně nevztahovalo, byla hospodářská nemožnost (ve starší terminologii též nedostižnost) kladena nemožnosti plnění na roveň, co se účinků - tedy zániku závazku - týče. Šlo o případy, kdy se změnou hospodářských poměrů obsah dlužnickových povinností změnil tak, že by mu splněním závazku hrozilo nebezpečí hospodářské zkázy³². K podmínkám zániku závazku pro hospodářskou nemožnost Nejvyšší soud v rozhodnutí Rc 214/47 Rv I 390/44 (Sb. NS 47, 4: 113) uvádí: „Zproštění závazku pro hospodářskou nemožnost plnění, kterou lze klásti na roveň nemožnosti plnění podle § 1447 obč. zák. předpokládá, že se plnění stalo pro povinného hospodářsky nemožným náhodou, ježto nastaly neočekávané a nepředvídané³³ poměry tou měrou, že by splnění smlouvy ukládalo povinnému takovou oběť, kterou na něm nelze rozumně požadovati. (...) Příčilo by se totiž mravnímu řádu ukládati straně oběti, jichž se při smlouvě nemohla nadíti a když splnění požadovaného nároku bylo by způsobilé přivoditi úplný rozvrat činnosti povinného.“³⁴

Díky bouřlivým válečným změnám a výše naznačené judikatuře se zásada *rebus sic stantibus* dostala do oblasti zájmu právních teoretiků. Objevily se i návrhy zahrnout do občanského zákoníku v rámci jeho revize nové ustanovení,

³² Srov. Krčmář, J. *Právo občanské III. Právo obligační*. Praha : Všehrad, 1936, str. 145 a n.

³³ Sedláček na druhou stranu uvádí případ, kdy k uzavření sporné smlouvy došlo v roce 1916, tedy již v průběhu války. Soud vyslovil v tomto případě názor, že s růstem cen musely strany počítat a změna poměrů tak byla předvídatelná a zproštění povinnosti tudíž nelze přiznat. (Rv. I. 8-18, Vážný. I. 8, ze dne 14.1. 1919) Srov. Sedláček, J. *Doporučuje se ustanovení, že změna hospodářských poměrů působí na obsah smluvních povinností?* Brno : Druhý sjezd československých právníků, 1925, str. 28 a n.

³⁴ K zániku závazku z důvodu nedostižnosti srov. též rozhodnutí Rc 8992 Rv 1079/28 (Vážný. 29, XI.a: 720).

keré by výslovně zakotvilo možný vliv změny poměrů na trvání závazku i pro jiné smlouvy než smlouvy předběžné (smlouvy o smlouvách budoucích). Mezi zastánce této myšlenky patřil například J. Krčmář, který se podílel na pracích subkomitétu, jenž nakonec navrhl následující znění nového § 1447 a): „Jestliže po uzavření smlouvy se změní obecné poměry hospodářské nepředvídaně tak, že by se přesným splněním smlouvy jedna strana octla v nebezpečí hospodářské zkázy, může soud, aby odstranil nesnesitelné příkrostiti smlouvy, k návrhu této strany, prokáže-li se, že jí ztížení jejího postavení nelze přičítati k vině, smlouvu zrušiti anebo peněžitě povinnosti plynoucí ze smlouvy jinak upravit. Žádá-li se za zrušení smlouvy, může navrhnouti druhá strana, aby soud nově upravil peněžitě povinnosti plynoucí ze smlouvy. Soud nesmí však povinnosti stran měniti přes míru odpovídající obecným poměrům trvajícím v době, kdy se má smlouva splniti a nesmí svým rozhodnutím stranu, na jejíž úkor smlouvu ruší nebo povinnosti mění, uvésti do podobného nebezpečení hospodářské zkázy. Zruší-li se smlouva, platí obdobně poslední věta § 1447.“³⁵

Sjezd československých právníků konaný v roce 1925 v Brně však nakonec ustanovení, že změna hospodářských poměrů působí na obsah a trvání smluvních povinností, do občanského zákoníku zahrnout nedoporučil. Usoudil, že soudní praxe si v době převratu poměrů plně vystačila s platným právem a nové ustanovení by tak bylo zbytečné. Naopak by mohlo vést k jeho zneužívání v dobách normálních, ač samo by bylo určeno pro poměry abnormální, a tak nakonec vnést do právních vztahů nejistotu³⁶.

3.2. Vliv změny poměrů po roce 1948

V období let 1948 až 1989 vycházela socialistická právní teorie z myšlenky, že po nastolení nového společenského řádu a plánovaného socialistického hospodářství už nebude docházet k převratným hospodářským změnám a krizím a úvah o možném vlivu změny poměrů na trvání závazku tak vlastně ani není ve vnitrostátním právu třeba. Knapp v roce 1955 uvádí, že

³⁵ Citováno podle Sedláček 1925, c. d., str. 75, 76.

³⁶ Srov. Čakrt, M. *Referát k otázce Doporučuje se ustanovení, že změna hospodářských poměrů má vliv na obsah smluvních povinností?* Brno : Druhý sjezd československých právníků, 1925, str. 37 a n.

klausule *rebus sic stantibus* je v našem právu výjimečným a ojedinělým jevem³⁷. Uplatňuje se pouze „tam, kde přímo z povahy právního poměru vyplývá, že se v důsledku změny poměrů stává závazek zbytečný, nebo kde by se stal pro zavázaného tak tíživý a přinesl by druhé straně tak neodůvodněný prospěch, že by to odporovalo pravidlům socialistického soužití.“³⁸ Knapp se přiklání k co nejrestriktivnějšímu uplatňování klauzule, a to pouze tam kde to zákon výslovně dovoluje.

Nový občanský zákoník z roku 1964 obsahoval podobně jako zákoník z roku 1950 jen několik dílčích ustanovení, která s vlivem změny okolností počítala.

Obecného ustanovení zakotvujícího zásadu *rebus sic stantibus* se české právo dočkalo až s přijetím nového zákoníku mezinárodního obchodu č. 101/1963 Sb. Ten v § 275 obsahoval obecné ustanovení zakládající vliv změny poměrů na trvání závazků vzniklých z mezinárodních obchodních smluv³⁹. Znění § 275 bylo následující: „(1) Závazek nezaniká, i když dojde k zásadní změně okolností, za nichž smlouva byla uzavřena, ledaže by změna těchto okolností zmařila dosažení základního účelu smlouvy, který je výslovně ve smlouvě vyjádřen. Takovými okolnostmi není ani změna majetkových poměrů dlužníka, ani změna hospodářské situace v jeho zemi nebo změna podmínek v mezinárodním obchodním styku. (2) Závazek zaniká teprve, když zmaření účelu smlouvy bylo oznámeno druhé straně; tato strana má nárok na náhradu škody způsobené jí zánikem závazkového poměru jako při nemožnosti plnění (§ 250).“

Pro úplnost dodejme, že hospodářský zákoník, zákon č. 109/1964 Sb., který upravoval zejména vztahy mezi socialistickými organizacemi navzájem a těmito organizacemi a státem, žádné ustanovení připouštějící vliv změny poměrů na trvání závazku neobsahoval.

³⁷ Jedná se např. o § 136 zrušení povinnosti setrvat ve spoluvlastnickém vztahu, §§ 395 a 396 upravující slevu na nájemném, nebo § 186 (zánik věcného břemene), 184 (úprava výměnku), § 423 odst. 2 právo schovatele vrátit věc apod.

³⁸ Knapp, V. *Splnění závazku a jiné způsoby jejich zániku*. Praha : Akademie věd, 1995, str. 255.

³⁹ Úprava vyšla z předpokladu, že ne ve všech zemích jsou převratné události navždy utlumeny socialistickým řádem, a je tedy potřeba na tuto skutečnost pamatovat.

4. ZMĚNA POMĚRŮ V SOUČASNÉ PRÁVNÍ ÚPRAVĚ, SOUDNÍ PRAXI A NÁVRHU REKODIFIKACE

4.1. Zákonná úprava

Jak už bylo naznačeno výše, české právo vychází při úpravě soukromoprávních vztahů z principu obecné závaznosti smluv (*pacta sunt servanda*). Vliv změny poměrů na podobu a existenci práv a povinností účastníků právních vztahů tak zákonná úprava připouští jen omezeně. Obecné ustanovení, které by bylo možno vztáhnout na veškeré smlouvy, české smluvní právo nemá. Přesto v zákonných textech nalézáme řadu ustanovení, která vliv změny poměrů v určitém konkrétním případě připouští. Některá se mohou uplatnit na relativně široký okruh případů (zmaření účelu smlouvy u obchodních smluv) jiná naopak jen u konkrétního smluvního typu (smlouva o úschově).

V tomto oddíle budou popsána pouze některá ustanovení připouštějící vliv změny poměrů⁴⁰. Vzhledem k rozsahu práce není možné podat vyčerpávající výčet a ani to vzhledem k zaměření práce není potřebné.

4.1.1. Změna poměrů u smlouvy o smlouvě budoucí

Úprava smlouvy o smlouvě budoucí (*pactum de contrahendo*) je obsažena pro neobchodní závazky v občanském zákoníku v § 50a, pro závazky obchodní⁴¹ pak v zákoníku obchodním v §§ 289 a n.

Podobně jako už v obecném zákoníku občanském z roku 1811, i současný občanský zákoník připouští, aby závazek uzavřít budoucí smlouvu zanikl, pokud okolnosti, ze kterých účastníci při vzniku závazku vycházeli, se do té míry změní, že uzavření smlouvy již nelze (posuzováno objektivně) na druhé straně spravedlivě požadovat. V případném soudním sporu by strana, jež ztratila zájem budoucí smlouvu uzavřít, prokazovala, jednak že došlo ke změně poměrů a jednak že tato intenzita změny je dostatečná na to, aby po ní uzavření smlouvy nebylo možné spravedlivě požadovat. Přestože tedy závazek zaniká již *ex lege*, bude záviset na uvážení soudu, zda shledá, že došlo ke

⁴⁰ Uvádíme především ustanovení, která se vyskytují v základních právních předpisech soukromého práva, tj. občanském a obchodním zákoníku a zákoně o rodině. V zákoníku práce, zákoně č. 262/2006 Sb., v platném znění, vliv změny poměrů v oblasti smluvních závazků upraven není.

⁴¹ Závazky podle § 261 a § 262 odst. 1 obchodního zákoníku.

splnění zákonných podmínek. Zákon okruh okolností, jejichž změna může vést k zániku závazku, nijak neomezuje. Takovou změnou může být i změna v hospodářském postavení zavázané osoby. Judikatura ovšem potvrzuje, že samotné nedodržení sjednané lhůty pro uzavření smlouvy není bez dalšího změnou poměrů, která by zánik závazku odůvodňovala⁴².

Obchodní zákoník obsahuje vlastní úpravu smlouvy o smlouvě budoucí, která je úpravou komplexní, občanský zákoník se tedy na obchodní smlouvy o smlouvách budoucích nepoužije. Stejně jako občanský zákoník v souvislosti s její úpravou připouští vliv změny okolností na trvání závazku budoucí smlouvu uzavřít či doplnit chybějící obsah smlouvy, a to v pátém odstavci § 292. Stejně jako v občanském zákoníku pak také skutečnost, že se okolnosti, z nichž strany zřejmě vycházely při vzniku závazku, natolik změnily, že nelze uzavření smlouvy rozumně požadovat, způsobuje zánik závazku. Ovšem tentokrát pod jednu podmínkou, a to že zavázaná strana tuto změnu okolností bez zbytečného odkladu oznámí druhé straně. Co bude takovou změnou okolností není ani v obchodním zákoníku přesněji upraveno. Platí, že skutečnosti, které vedou k aplikaci § 292 odst. 5 „se musejí vymykat běžnému podnikatelskému riziku, musí jít o těžko předvídatelné okolnosti (např. veřejnoprávní akt, válka, přírodní pohroma apod.).“⁴³ Pozitivní i negativní zpřesnění může být obsaženo ve smlouvě. Strany též mohou aplikaci ustanovení § 292 odst. 5 zcela vyloučit, protože se jedná o ustanovení dispozitivní.

4.1.2. Zmaření účelu smlouvy

Úprava zmaření účelu smlouvy, obsažená v §§ 356 a 357 obchodního zákoníku, představuje případ relativně obecného zakotvení vlivu změny poměrů na trvání závazku v současné právní úpravě. Uplatní se na všechny smlouvy uzavřené v režimu obchodního zákoníku, pokud se strany nedohodnou jinak.

⁴² Srov. Švestka, J. ...aj. *Občanský zákoník: komentář*. 10. vydání. Praha : Beck, 2006, str. 320, 321; Sou R NS č. 30 - C 2897.

⁴³ Srov. Faldyna, F. ...aj. *Obchodní zákoník s komentářem*. II. díl. Praha : CODEX Bohemia, s.r.o., 2000, str. 73.

Kořeny úpravy sahají až do obecného zákoníku občanského⁴⁴, přímou inspirací pak byl nepochybně § 275 zákona č. 101/1963 Sb. (viz 3.2).

Zákon stanoví, že pokud po uzavření smlouvy dojde ke zmaření jejího základního účelu, jež v ní byl výslovně vyjádřen, v důsledku podstatné změny okolností, za nichž došlo k uzavření smlouvy, může strana, jež je zmařením účelu smlouvy dotčena, od ní odstoupit.

Zákon stanoví dvě základní podmínky pro možnost od smlouvy odstoupit. Zaprvé se jedná o existenci základního, pro smlouvu klíčového a ve smlouvě výslovně vyjádřeného účelu (nestačí jen to, že je smluvním stranám znám). Za druhé o fakt, že ke zmaření účelu smlouvy došlo podstatnou změnou okolností, přičemž zda ke splnění této podmínky došlo, bude záviset případ od případu.

Obchodní zákoník dává i určité vodítko, při jaké změně okolností, právo na odstoupení od smlouvy vznikne. Výslovně stanoví, že takovou změnou okolností není změna majetkových poměrů některé strany ani změna hospodářské nebo tržní situace. Musí se tedy jednat jednak o změnu vnější, mimo sféru smluvních stran, jednak o změnu, která vybočuje z rámce podnikatelského rizika. Musí se také jednat o změnu podstatnou. Toto negativní vymezení změny okolností formulované v druhém odstavci § 356 má vést aplikační praxi k restriktivnímu výkladu.

Pokud jde o účel smlouvy, je to ta skutečnost, která byla základním důvodem uzavření smlouvy⁴⁵. Aby bylo možno od smlouvy odstoupit, je zapotřebí, aby byl účel smlouvy zmařen v plném rozsahu a nikoli jen zčásti.

Zmařením účelu smlouvy nedochází k jejímu zániku *ex lege*, jako v případě smluv o smlouvách budoucích či nemožnosti plnění, ani rozhodnutím soudu jako v případě věcných břemen (viz dále), ale právně relevantním

⁴⁴ § 920 zněl: „Bude-li plnění zmařeno zaviněním povinovaného nebo náhodou, za kterou odpovídá, může druhá strana buď žádati za náhradu škody pro nesplnění, nebo odstoupiti od smlouvy. Při částečném zmaření může odstoupiti, když lze usouditi z povahy jednání nebo z účelu plnění, známého povinovanému, že na částečném plnění nemá zájmu.“ Podstatná změna poměrů sice zmíněna není, ale lze ji spatřovat v oné náhodě. Srov. Pelikánová, I. *Komentář k obchodnímu zákoníku*. 3. díl. Praha : Linde, 1996, str. 362 a n.

⁴⁵ Srov. Faldyna, F.; Hušek, J.; Des, Z. *Zajištění a zánik závazků*. Praha : CODEX Bohemia, 1995., str. 109.

projevem vůle jednoho z účastníků. Tento projev vůle pak bude mít formu jednostranného právního úkonu, nejčastěji zřejmě ve formě oznámení⁴⁶. Zákon nepředepisuje pro tento úkon písemnou formu ani nestanoví žádné obsahové náležitosti takového úkonu. Lze se ovšem domnívat, že uvedená notifikace by měla uvádět důvod, který účastníka k odstoupení opravňuje, tedy nastalou změnu poměrů v souvislosti s účelem smlouvy. Účinky odstoupení od smlouvy nastávají okamžikem sdělení úmyslu odstoupit druhé straně a to *ex nunc*. Obdobně se uplatní § 351 obchodního zákoníku⁴⁷.

Strana, která takto od smlouvy odstoupí, je povinna druhé straně nahradit škodu, která jí odstoupením od smlouvy vznikne (§ 357). Jde o odpovědnost objektivní a absolutní, bez možnosti se jakkoli zprostit. Jedná se o speciální úpravu odpovědnosti, jelikož povinnost k náhradě škody vzniká účastníku, který se nedopustil porušení žádné ze svých povinností, naopak pouze využil možnosti, kterou mu dává zákon. Proto se také neuplatní § 386 obchodního zákoníku, který stanoví, že nároku na náhradu škody se nelze vzdát před porušením povinnosti, a ujednání stran o tom, že při odstoupení od smlouvy pro zmaření jejího účelu odstupující strana nebude povinna hradit škodu, bude platné⁴⁸.

Povšimněme si, že uplatní-li se zákonná úprava, strana, která se rozhodne odstoupit od smlouvy z důvodu zmaření jejího účelu, stejně neunikne velké hospodářské zátěži v podobě povinnosti nahradit škodu. Musí tedy zvážit, zda pro ni nebude ekonomicky výhodnější plnit, přestože účel smlouvy odpadl. Tato úprava nepochybně vede strany k tomu, aby tohoto institutu využívaly co nejméně⁴⁹.

⁴⁶ Tamtéž, str. 109.

⁴⁷ Zaniknou tedy veškerá práva a povinnosti stran plynoucí ze smlouvy s výjimkou nároků na náhradu škody vzniklé porušením smlouvy, ustanovení o volbě práva podle § 262 obchodního zákoníku, ustanovení o řešení sporů a další ustanovení smlouvy, o kterých strany vyjádřily vůli, aby platila i po jejím ukončení.

⁴⁸ Srov. Bejček, J. *Obchodní závazky (obecná úprava a kupní smlouva)*. 2. vydání, Brno : Masarykova univerzita, 1994, str. 189 a n.

⁴⁹ Jako příklad zmaření účelu smlouvy lze uvést např. situaci, kdy se strana zavázala zajistit zboží pro určitou (časově a místně vymezenou) prodejní výstavu, ale tato výstava se neuskuteční. Odběratel pak může tvrdit zmaření účelu a od smlouvy odstoupit. Srov. Faldyna, Hušek, Des 1995, c. d., str. 109 a n.

Nutno zdůraznit, že ustanovení obou paragrafů jsou dispozitivní, strany se od nich mohou odchýlit a vzájemná práva a povinnosti mezi sebou upravit jinak.

4.1.3. Změna poměrů při úschově

Občanský zákoník dále spojuje změnu poměrů s možností jednostranného ukončení smlouvy v případě smlouvy o úschově. Jedná se o případy, kdy byla sjednána doba úschovy. Pokud v takovém případě nemůže schovatel pro nepředvídatelnou okolnost bezpečně nebo bez vlastní škody věc opatrovat, může ji složiteli vrátit i před uplynutím doby úschovy (§ 749 odst. 2). Taková situace by mohla nastat například tehdy, pokud by schovatel onemocněl a v důsledku toho nemohl úschovu řádně zajistit⁵⁰.

Obdobou smlouvy o úschově je v obchodním zákoníku smlouva o uložení věci upravená v §§ 516 - 526. Situaci, kdy může smlouva uzavřená na dobu určitou zaniknout z vůle opatrovatele, upravuje § 523 odst. 2. Opatrovatel se může na uložiteli domáhat, aby věc převzal před uplynutím smluvené doby uložení, pokud by mu další plnění jeho závazku mělo způsobit nepřiměřené obtíže, které nemohl v době uzavření smlouvy předvídat. V textu zákonného ustanovení není sice zmínka o změně poměrů či nepředvídatelné okolnosti, nicméně Pelikánová soudí, že na základě historického výkladu bylo mělo být uvedené ustanovení chápáno jako *clausula rebus sic stantibus*⁵¹.

4.1.4. Změna poměrů a zánik věcných břemen

Ačkoli se v tomto případě nejedná o vliv změny poměrů na závazkový právní vztah, zmiňme, že od středního občanského zákoníku přiznává české právo změně poměrů výrazný vliv v případě otázky trvání věcných břemen. V §151p odst. 3 dává zákon soudu možnost rozhodnout o omezení či dokonce zrušení věcného břemene, vždy ovšem v souladu s Listinou základních práv a svobod za přiměřenou náhradu, v případě že vznikne hrubý nepoměr mezi věcným břemenem zatěžujícím povinného a výhodou, která plyne oprávněnému. Stejně tak pokud nelze pro změnu poměrů dál spravedlivě trvat

⁵⁰ Srov. Švestka ...aj 2006, c. d., str. 1328.

⁵¹ Srov. Pelikánová 1996, c. d., str. 463-464.

na věcném plnění, může soud stanovit, že na místo věcného plnění bude poskytováno plnění peněžité⁵².

Na toto ustanovení upozorňujeme proto, že zánik věcného břemene je odůvodněn hrubým nepoměrem v právech a povinnostech, tedy požadavkem spravedlnosti. Dále také proto, že k zániku věcného břemene dochází na základě rozhodnutí soudu.

4.1.5. Změna poměrů v rodinném právu

V oblasti dohod uzavíraných podle zákona o rodině, zákona č. 94/1963 Sb., v platné znění, nacházíme hned několik případů vlivu změny poměrů nikoli na trvání, ale na obsah závazku. Zákon ve snaze poskytnout ochranu nezletilým dětem dává soudu pravomoc měnit obsah některých dohod uzavřených mezi rodiči, pokud dojde ke změně poměrů. Jedná se o dohody o výkonu rodičovských práv a povinností (§ 28 zákona o rodině), včetně dohod o styku rodičů s dítětem (§ 27 zákona o rodině), a o dohody o výši výživného pro nezletilé dítě (§ 99 zákona o rodině).

V rodinném právu se výslovně nevyžaduje, aby se jednalo o změnu podstatnou. Ani okruh možných změn není nijak omezen. Potřebná intenzita a charakter změny je ponechán na uvážení soudů. Pouze § 27 zákona o rodině napovídá, že opakovaně bezdůvodné bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem se považuje za změnu poměrů.

4.2. Judikatura

Od zakotvení právní úpravy tak, jak je výše vyložena, nedošlo v naší společnosti k tak podstatným změnám⁵³, aby přiměly judikaturu se vlivem změny poměrů na trvání závazků v obecné rovině zabývat a umožnily tak obecné uplatnění zásady nezměněných poměrů např. na základě požadavku

⁵² Text příslušného ustanovení v občanském zákoníku z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.) v § 186 odst. 2 zněl: „Octne-li se věcné břemeno změnou poměrů v hrubém nepoměru k výhodě oprávněné osoby nebo její nemovitosti, lze se domáhat, aby za přiměřenou náhradu bylo omezeno, a není-li to dobře možné, aby bylo zrušeno.“

⁵³ Ani změny vyvolané událostmi roku 1989 se v rozhodovací praxi soudů výrazně neprojeví. Přesto určitý dopad v právu měly. Čerstvým příkladem je zákon č. 107/2006 Sb., o jednostranném zvyšování nájemného z bytu, který po sérii neúspěšných pokusů řeší důsledky změny ekonomických poměrů pro výši nájemného v některých bytech. Poznamenejme, že tento zákon preferuje před možností jednostranného zásahu do obsahu smlouvy ze strany pronajímatele dohodu stran.

souladu s dobrými mravy. Nemůžeme se tedy opřít o žádná stěžejní rozhodnutí nejvyššího soudu jako v období meziválečném, k nimž se ostatně stále obrací většina teoretiků, kteří se problematikou uplatnění zásady *rebus sic stantibus* v českém závazkovém právu zabývají. Jen stěží si lze ale představit, že by se závěry prvorepublikových soudů použily i dnes i přes podobnost některých zákonných ustanovení s tehdejší úpravou. Jedná se především o rozšíření vlivu změny poměrů ze smluv o smlouvách budoucích na veškeré smlouvy.

Je otázkou, zda je příčinou absence judikatury větší obezřetnost účastníků závazkových vztahů, kteří se snaží důsledkům změn poměrů předcházet zahrnutím vhodných ustanovení do jimi uzavíraných smluv (např. indexační doložky), či striktnost právní úpravy, která příliš mnoho prostoru pro zproštění se povinností z důvodu změny poměrů nedává.

Naopak se v rozhodovací praxi soudů a správních orgánů setkáváme s důsledným dodržováním zásady *pacta sunt servanda*. V rozhodnutí dnes již neexistující Komise pro cenné papíry z roku 2001 se uvádí: „Uzavřel-li někdo před pozastavením obchodování smlouvu, na kterou se opatření vztahuje, bude namísto na tomto závazku setrvat a požadovat jeho splnění bez ohledu na podstatnou změnu okolností sankcionovanou rozhodnutím. Primát zásady *pacta sunt servanda* s přihlédnutím k vyloučení obecné platnosti klauzule *rebus sic stantibus* bude třeba důsledně respektovat.“⁵⁴

Na závěr nutno zdůraznit, že jestliže se *clausula rebus sic stantibus* dnes příliš neuplatňuje v oblasti soukromého smluvního práva, není tomu tak v jiných právních oblastech⁵⁵.

⁵⁴ Rozhodnutí Komise pro cenné papíry 3/2001. [systém ASPI] KCP, 2001. [cit. 27. února 2007]. č. ASPI 30462.

⁵⁵ Klauzule má např. pevné místo v civilním právu procesním. Soudy ji užívají velmi často při řešení problematiky výše peněžitých dávek. Zde se ovšem soudy mohou opřít o výslovné zákonné ustanovení § 163 zákona 99/1963 Sb., občanský soudní řád, v platném znění, který stanoví, že rozsudek odsuzující k budoucímu opakovanému plnění lze změnit, pokud se podstatně změnila okolnosti, jež jsou pro další trvání a výši dávek rozhodující. Zde tedy *clausula rebus sic stantibus* působí proti zásadě nezměnitelnosti pravomocného rozhodnutí. Jako příklad můžeme uvést rozhodnutí Nejvyššího soudu 25 Cdo 708/2004.

4.3. Změna poměrů a nemožnost plnění

Při výkladu o vlivu změny poměrů na obsah závazkových vztahů je třeba se krátce zastavit u institutu nemožnosti plnění. Pojem nemožnost je totiž pojmem relativním a může tak snadno dojít k jeho rozšiřování do oblasti mimořádné tíživosti plnění (viz oddíl 3.1).

Teorie rozlišuje jednak nemožnost počáteční (plnění bylo nemožné už při uzavírání smlouvy), jednak nemožnost následnou (plnění bylo v okamžiku smlouvy možné, ale v průběhu času se stalo vlivem změny okolností nemožným). V prvním případě závazek vůbec nevznikne⁵⁶. V případě následné nemožnosti plnění závazek zanikne⁵⁷.

V souvislosti se zkoumáním vlivu změněných poměrů na trvání závazku nás tedy zajímá pouze nemožnost plnění následná. Její úprava v českém právu je obsažena v občanském zákoníku v §§ 575 a n., pro obchodní závazky se navíc uplatní i §§ 352 - 354 obchodního zákoníku (jedná se o ustanovení dispozitivní, strany je tedy mohou dohodou vyloučit). Vzhledem k závažným důsledkům nemožnosti plnění pro trvání závazku vymezuje zákon v § 575 odst. 2, co se vlastně nemožností plnění rozumí: „plnění není nemožné, zejména lze-li je uskutečnit i za ztížených podmínek, s většími náklady nebo až po sjednaném čase“. Obchodní zákoník dále zpřesňuje pojem nemožnosti, když stanoví, že závazek je splnitelný i v případě, že jej lze splnit za pomoci jiné osoby.

Doktrína často uvádí rozlišení následné nemožnosti plnění na faktickou a právní. Faktická nemožnost označuje stav, kdy není dle uznávaných přírodních zákonů možné závazek splnit⁵⁸. Faktickou nemožnost lze dále klasifikovat na objektivní (důvody nemožnosti jsou mimo osobu dlužníka, např. zničení věci) a subjektivní (důvody nemožnosti pramení z osoby dlužníka, např. jeho nemoc)⁵⁹.

⁵⁶ §37 odst. 2 občanského zákoníku.

⁵⁷ §575 odst. 1 občanského zákoníku.

⁵⁸ Nutno podotknout, že pojem faktické nemožnosti může do určité míry doznávat v průběhu technického pokroku jistých změn.

⁵⁹ Srov. Plecítý, V.; Vrabec, J.; Salač, J. *Základy občanského práva*. 2. vydání, Plzeň : Aleš Čeněk, 2005, str. 167 a n.

Eliáš zase rozlišuje nemožnost teoretickou, při níž nelze závazek splnit ani teoreticky, a praktickou, kdy plnění je sice teoreticky možné, ale prakticky proveditelné není⁶⁰.

Právní nemožnost pak označuje situaci, kdy po uzavření smlouvy došlo k vydání závazného právního předpisu s neohrazenou dobou účinnosti⁶¹, který dohodnuté plnění zakazuje, nebo nebylo dlužníku uděleno úřední povolení, které si plnění vyžaduje, ačkoli o jeho udělení řádně usiloval. V takovém případě je plnění fakticky možné, závazek ale přesto zaniká, protože protiprávní plnění nelze po nikom požadovat. Proto, ačkoli je právní nemožnost zakotvena výslovně jen v obchodním zákoníku, uplatní se institut právní nemožnosti plnění i ve vztazích neobchodních. Nutno podotknout, že tzv. právní nemožnost vlastně nemožností není. Pokud se dohodnuté plnění stalo nezákonným, odpadá právní důvod závazku, který se změnou právní úpravy stává neplatným. Eliáš označuje konstrukci právní nemožnosti obsaženou v obchodním zákoníku za „teoreticky chybnou a zbytečně matoucí právní pojmy“⁶².

Nakonec se ještě dotkneme pojmu nemožnosti hospodářské (ve starší terminologii označované jako nedostižnost, viz předchozí kapitola). Podobně jako v případě právní nemožnosti se o nemožnost v pravém slova smyslu nejedná. I zákon výslovně stanoví, že plnění není nemožné, pokud ho lze uskutečnit, ovšem s většími náklady (§ 575 odst. 2 občanského zákoníku). V situaci, kdy v důsledku změny poměrů došlo k nárůstu vyžadovaných nákladů nebo zhoršení vlastní majetkové situace dlužníka, se však nelze uchýlit ani k možnosti odstoupení od smlouvy v důsledku zmaření jejího účelu (viz výše). Mimořádná hospodářská obtížnost plnění nastalá v důsledku změny poměrů tedy podle platného českého práva zánik závazku nepůsobí.

Nicméně Eliáš k tomu uvádí: „Záleží na tom, jak je hospodářská nemožnost plnění pojímána, a pokud akcentujeme názor, že jde o plnění

⁶⁰ Srov. Eliáš, K. Následná nemožnost plnění se zřetelem k obchodním závazkům. *Právní praxe v podnikání*. 1995. č. 7-8, str. 25.

⁶¹ Pokud by účinnost byla časově omezená, chyběl by prvek trvalosti, který je podmínkou zániku závazku pro nemožnost plnění.

⁶² Eliáš 1995, c. d., str. 25.

objektivně sice možné, ale z hospodářského hlediska natolik obtížné, že je nelze od dlužníka rozumně požadovat, musíme připustit v jeho prospěch určité korektury. Rozhodující bude volná úvaha soudcova, podřízená principům ekvity, „obecnému lidskému cítění a přirozeným zásadám právním“. (...) ...nelze v praxi popírat legitimaci judikatury k tomu, aby určité zcela mimořádné případy vzala v úvahu a předešla tak některým nespravedlnostem. Takové situace se však neposoudí jako nemožnost plnění podle platné úpravy, ale jako šikanózní výkon práva, jehož základním účelem nebude hospodářský prospěch věřitele, ale zničení zavázané strany.⁶³

Eliáš tedy vidí řešení situace soudní cestou na základě dobrých mravů a zákazu šikanózního výkonu práv. Extenzivní prvorepublikový výklad pojmu nemožnosti plnění nepřichází dnes v úvahu.

Můžeme předeslat, že návrh rekodifikace počítá s úpravou, která v zásadě kopíruje současnou úpravu v občanském a obchodním zákoníku (s výjimkou tzv. právní nemožnosti plnění). K extenzi pojmu nemožnosti plnění do oblasti podstatné změny poměrů tak nedává prostor.

4.4. Návrh nové právní úpravy

V současné době probíhají práce na přípravě návrhu nového občanského zákoníku⁶⁴. Autoři připravovaného návrhu se inspiroují návrhem rekodifikace obecného zákoníku občanského, která byla vypracována v období první československé republiky a do vlády předložena v roce 1937. Vzhledem k historickým událostem však návrh nebyl přijat a neprosadil se ani po válce. Připomeňme, že znění tohoto návrhu neobsahovalo obecné ustanovení, které by zakotvovalo vliv změněných poměrů na práva a povinnosti stran plynoucí ze závazku⁶⁵.

Současný návrh vychází z principu autonomie vůle jako základního principu soukromého práva. Klade si za cíl stát se základem úpravy

⁶³ Eliáš 1995, c. d., str. 27-28.

⁶⁴ V této práci je pracováno s verzí z října roku 2006: Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku (referenti Eliáš, K.; Zuklínová, M.) [online]. Verze říjen 2006. [cit. 7. února 2007]. Dostupný z <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=381&d=125304>.

⁶⁵ Srov. oddíl 3.1.

soukromého práva a znovu sjednotit v jeden kodex právní odvětví, která byla v období socialistického práva vtělena do samostatných kodexů. Především se snaží o odstranění duplicity úpravy v oblasti obchodních vztahů⁶⁶.

Ani text rekodifikačního návrhu neobsahuje ustanovení připouštějící vliv změny poměrů u smluv obecně bez ohledu na specifika smluvních typů a druhů. Došlo k vypuštění úpravy zmaření účelu smlouvy, na druhou stranu však přibyla ustanovení uplatňující zásadu *rebus sic stantibus* v úpravě smlouvy darovací, o dílo, dlouhodobých smluv a smluv odkládajících zrušení spoluvlastnictví.

4.4.1. Smlouvy o smlouvách budoucích

Návrh se drží tradice připuštění vlivu změny poměrů na trvání závazku u smluv o smlouvách budoucích. Tento institut je v návrhu upraven v §§ 1524 - 1527. Z hlediska námi zkoumaného tématu je pak podstatné ustanovení § 1527, které vychází (stejně jako celá úprava smlouvy o smlouvě budoucí) ze současné úpravy obsažené v občanském a obchodním zákoníku. Závazek uzavřít budoucí smlouvu tedy zanikne, pokud dojde k takové změně okolností, že nelze uzavření smlouvy rozumně požadovat. Na rozdíl od současné úpravy v obchodním zákoníku však k zániku závazku dojde, i pokud strana, u níž došlo ke změně okolností, tuto skutečnost bez zbytečného odkladu neohlásí druhé straně. Nicméně v takovém případě nahradí oprávněné straně škodu z toho vzniklou.

Jen dodejme, že tato úprava bude s největší pravděpodobností jedinou úpravou smlouvy o smlouvě budoucí v soukromém právu a současná duplicita úpravy tak bude odstraněna.

4.4.2. Možnost ukončení dlouhodobých smluv

V §§ 1672 a 1673 návrhu je upraven institut výpovědi. V prvním odstavci § 1673 je soudu dána možnost zrušit závazek uzavřený na dobu delší deseti let, jestliže se okolnosti, z nichž strany zřejmě vycházely při vzniku závazku, natolik

⁶⁶ Počítá se se zrušením současného obchodního zákoníku a přijetím obchodního zákona, na jehož návrhu se v současné době též pracuje. Oproti současnému obchodnímu zákoníku bude vypuštěna většina ustanovení upravujících závazkové právo.

změnily, že na zavázané straně nelze rozumně požadovat, aby byla smlouvou dále vázána. Tohoto práva se nelze předem vzdát (odst. 2).

Komentář důvodové zprávy k návrhu uvádí, že § 1673 je doplnění stávající úpravy o ochranu před „tzv. šněrovacími úmluvami“⁶⁷ zavazujícími smluvní stranu po neúměrně dlouhou dobu.

Není pochyb o tom, že se jedná zakotvení principu *clausula rebus sic stantibus* pro závazky zavazující po určitou, nicméně neodůvodněně dlouhou dobu, u nichž je pravděpodobnost podstatné změny poměrů z povahy věci větší. Důsledkem změny okolností ovšem není zánik závazku *ex lege*, ani možnost od smlouvy odstoupit, jako v případě zmaření účelu smlouvy, ale posouzení, zda již na zavázané straně nelze dále rozumně požadovat dodržování jejích smluvních povinností, je dáno plně do kompetence soudům. Soud však nemůže obsah závazku změnit.

4.4.3. Změna poměrů při darování

Návrh nového občanského zákoníku počítá nově též s vlivem změny poměrů na trvání závazku u smlouvy darovací. § 1725a stanoví, že: „Zavázal-li se dárce odevzdat dar po uzavření smlouvy, může od smlouvy odstoupit a odevzdání daru odepřít, změní-li se po uzavření smlouvy okolnosti do té míry, že by plnění podle smlouvy vážně ohrozilo dárce výživu nebo plnění dárce vyživovací povinnosti. Odevzdal-li již dárce část daru, může od smlouvy odstoupit jen ohledně toho, co dosud nesplnil.“

Autoři návrhu vycházejí z myšlenky, že nelze na dárce spravedlivě požadovat, aby pokud se změní jeho situace natolik, že by předáním daru vážně ohrozil vlastní výživu či plnění své vyživovací povinnosti, dodržel svůj závazek a obohatil obdarovaného. Komentář k navrhovanému ustanovení uvádí, že se vztahuje na situace, kdy po uzavření smlouvy nastane nepředvídatelná událost (např. nemoc nebo úraz dárce spojené s nákladnou léčbou), jež změní životní podmínky dárce. Závazek nezaniká *ex lege* ani rozhodnutím soudu, ale odstoupením od smlouvy. Je tedy plně na dárce, aby se

⁶⁷ Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku [online]. 2006. [cit. 7. února 2007]., str. 627

v souladu se zásadou autonomie vůle, sám rozhodí, jak s darem naloží. Zdůrazněme, že ustanovení se vztahuje pouze na situace, kdy ještě nebylo plněno či nebylo plněno zcela. Pokud už byl již dar předán, nelze toto ustanovení použít.

Vzorem pro tuto úpravu byl § 518 německého BGB.⁶⁸

4.4.4. Změna poměrů při smlouvě o dílo

Změna poměrů se objevuje v návrhu nového občanského zákoníku i v části věnované smlouvě o dílo. Konkrétně se jedná o § 2241 odst. 2 návrhu, který řeší situaci zvýšení dohodnuté ceny za dílo v případě, že pro mimořádnou a nepředvídatelnou okolnost se dokončení díla stalo podstatně tíživějším (nákladnějším). Návrh nechává soudu na uvážení, zda cenu za dílo zvýší, tak aby byla spravedlivá, či rozhodne o zrušení smlouvy a vzájemném vypořádání stran, samozřejmě pokud se strany na zvýšení ceny za dílo nedohodnou samy. To ovšem neplatí v případě, že se bude jednat o okolnost, o níž některá ze stran předem prohlásila, že nenastane.

Toto ustanovení se inspirovalo pro změnu ve švýcarském právu.

4.4.5. Dohoda o odkladu zrušení spoluvlastnictví

V části třetí upravující absolutní majetková práva se také setkáváme s případy vlivu změny poměrů. V §§ 1009 - 1013 návrhu je upravena možnost odložit dohodou spoluvlastníků zrušení spoluvlastnictví až na dobu 10 let. Takovou dohodu lze před uplynutím sjednané doby odkladu zrušit jednak dohodou, jednak rozhodnutím soudu vydaným na návrh spoluvlastníka, pokud prokáže, že na něm nelze spravedlivě požadovat, aby ve spoluvlastnictví setrval (subjektivní okolnosti), anebo že se podstatně změnily okolnosti pro něž k odkladu spoluvlastnictví došlo (objektivní okolnosti). Každá taková dohoda je tedy uzavírána s klauzulí *rebus sic stantibus*.

4.4.6. Úschova, věcná břemena a smlouvy rodinného práva

Návrh přebírá současnou úpravu u smlouvy o úschově (srov. 4.1.3) jen s drobnými formulačními odchylkami. V oblasti smluv rodinného práva a v otázce

⁶⁸ Tamtéž, 627.

zrušení či omezení věcného břemene (služebnosti v terminologii návrhu) také nedochází k podstatným změnám.

5. VLIV ZMĚNY POMĚRŮ V KOMPARATIVNÍM POHLEDU

V právních řádech evropských zemí se setkáváme se třemi skupinami případů. Do první skupiny patří země, které vliv změny poměrů na trvání závazku nepřipouštějí ani v zákonných textech ani prostřednictvím soudního výkladu. Do této skupiny patří především Francie a jejím právem inspirované právní řády. Právní řády druhé skupiny zemí sice neobsahují výslovné zákonné ustanovení připouštějící vliv změny poměrů, existuje v nich však ustálená soudní praxe, která tento vliv umožňuje. Státy poslední, třetí skupiny pak do svých občanských zákoníků již zahrnuly obecné ustanovení o vlivu změny poměrů na trvání závazku.

5.1. Francie, Belgie a Lucembursko

Ve francouzském právu je vliv změny poměrů na trvání závazku spojován s pojmem *imprévision* (nepředvídatelnost)⁶⁹. O případ *imprévision* jde „*toutes les fois que des circonstances économique imprévues, postérieures à la conclusion du contrat, rendent son exécution extrêmement difficile ou beaucoup plus onéreuse, sans pour autant qu'elle soit impossible*“⁷⁰. *Imprévision* se váže především k peněžní hodnotě závazku⁷¹.

Jak bylo uvedeno výše, čl. 1134 francouzského Code civil, je výslovným vyjádřením zásady *pacta sunt servanda*. Připomeňme, že tento zákoník vznikl v napoleonské době, kdy zákon byl vynášen do nebes jakožto prostředek obrany proti zvůli soudců *d'Ancien Régime*. Není divu, že pro *révision pour l'imprévision* nebylo v Code civil místo. Smlouva byla a je chápána jako „*acte de prévision*“, a proto by byl protimluv připouštět vliv nepředvídaných událostí. Posvátnost smluv potvrdila i civilní judikatura v známém rozhodnutí *Canal de Craponne*⁷². Výjimečné situace, které s sebou přinesly dvě světové války, pak ve Francii vyřešili vydáním *ad hoc* zákonů⁷³.

⁶⁹ Někdy též *révision pour l'imprévision* (revize smlouvy pro nepředvídatelnost).

⁷⁰ „pokaždé, kdy nepředvídané hospodářské okolnosti, které nastaly až po uzavření smlouvy, činí její splnění nadměrně obtížným nebo výrazně tíživějším, aniž by se plnění stalo zcela nemožným.“ Ghestin 1994, c. d., str. 310.

⁷¹ Srov. Ghestin 1994, c. d., str. 311.

⁷² Rozhodnutí Cour de Cassation z 6. března 1876 ve věci kanálu Craponne. Spor se týkal smluv uzavřených v druhé polovině 16. století, jimiž se jedna strana zavázala za smlouvenou částku zřídit a

Na druhou stranu v oblasti tzv. *contrats administratifs* správní judikatura vliv změny poměrů na práva a povinnosti stran uznává, a to od roku 1916, kdy se *Conseil d'Etat* vyslovila ve věci *Gaz de Bordeaux*⁷⁴.

Přes výše uvedené i francouzský nepřátelský postoj vůči vlivu změny poměrů na trvání závazku v podobě *théorie de l'imprévision* v poslední době ochabuje. Aubert uvádí rozhodnutí *Cour de Cassation* z 3. listopadu 1992, které připustilo určitou odpovědnost vůči straně znevýhodněné změnou okolností z titulu porušení povinnosti plnit smlouvu v dobré víře⁷⁵. Ghestin dokonce hovoří o nutnosti připustit *révision pour l'imprévision* v důsledku evropské hospodářské integrace⁷⁶.

Belgické a lucemburské právo vycházejí z francouzského a vliv změny poměrů na trvání závazku taktéž odmítají.⁷⁷

5.2. Německo, Nizozemí, Švýcarsko, Španělsko

Německé právo připouští změnu smlouvy soudem pro změnu poměrů na základě teorie *Geschäftsgrundlage* (základ obchodu). Zánik základu smlouvy vede k jejímu zrušení či změně. Judikatura pak při aplikaci této teorie vychází z § 242 BGB, který požaduje plnění závazků v dobré víře. Použití teorie *Geschäftsgrundlage* lze však jen v situaci, kdy se není možné vyhnout jinak

provozovat zavlažovací kanály. V polovině 19. století se straně, jež zavlažovací kanály provozovala, začala původně smlouvená odměna zdát příliš nízká, a tak se obrátila na soudy. Zatímco odvolací soud (*Cour d'Appel*) odměnu zvýšil, kasační soud se nakonec přiklonil k zásadě obecné závaznosti smluv zakotvené v čl. 1134 *Code civil* a možnost změnit podmínky dohodnuté stranami soudem nepřipustil, i přes to že za uplynulá tři století došlo k výrazným změnám v hospodářské, politické i společenské situaci.

⁷³ Po první světové válce byl vydán tzv. *Loi Faillot* (21. leden 1918), zákon jež upravoval vliv válečných událostí na smlouvy uzavřené před 1. srpem 1914. Zákon umožňoval, aby na žádost jedné strany byla smlouva zrušena, pokud by plnění způsobilo takové obtíže a škody, které značně překračují míru, která mohla být rozumně předvídatelná při jejím uzavření. Podobné řešení bylo zvoleno znovu v 1949 jako reakce na změny poměrů v důsledku druhé světové války.

⁷⁴ Rozhodnutí z 30. března 1916. V případě, že dojde k nepředvídatelným okolnostem a ekonomická rovnováha smlouvy je rozvrácena, správní orgány jsou povinny odškodnit smluvního partnera za náklady, které mu v důsledku nepředvídatelných okolností vznikly. Tato zásada je ospravedlněna veřejným zájmem na zachování kontinuity veřejné správy. Srov. Aubert, str. 108.

⁷⁵ Srov. Aubert, J.-L. *Le contrat*. Paris : Dalloz, 1996, str. 108.

⁷⁶ Srov. Ghestin 1994, c. d., str. 365.

⁷⁷ Srov. Lando, O.; Beale, H. *Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised*. Hague : Kluwer Law International, 2003, str. 328; též srov. Ghestin 1994, c. d., str. 361.

neúnosným důsledkům, neslučitelným s právem a spravedlností.⁷⁸ Soud se bude snažit především smlouvu přizpůsobit novým podmínkám, její zrušení je až poslední možností v případech, kdy její další existence nemá pro strany význam.

Z požadavku dobré víry vychází i právo Nizozemské a Švýcarské, když připouštějí možnost změny smlouvy v důsledku změny poměrů soudem⁷⁹.

Prostřednictvím judikatury připustilo vliv změny poměrů na trvání závazku též právo španělské⁸⁰.

5.3. Itálie, Řecko, Portugalsko

Italské právo je vlivu změny poměrů na trvání závazků velmi příznivě nakloněno. Možnost změny nebo zrušení smlouvy je zakotvena přímo v italském občanském zákoníku v článcích 1467 (smlouvy se vzájemným plněním) a 1468 (smlouvy s jednostranným plněním). Článek 1467 zní: *„Nei contratti a esecuzione continuata o periodica ovvero a esecuzione differita, se la prestazione di una delle parti è divenuta eccessivamente onerosa per il verificarsi di avvenimenti straordinari e imprevedibili, la parte che deve tale prestazione può domandare la risoluzione del contratto, con gli effetti stabiliti dall'art. 1458. La risoluzione non può essere domandata se la sopravvenuta onerosità rientra nell'alea normale del contratto. La parte contro la quale è domandata la risoluzione può evitarla offrendo di modificare equamente le condizioni del contratto.“*⁸¹

Vliv změny poměrů je tedy připuštěn jen tehdy, pokud se jedná o změnu podstatnou, která mimořádně ztíží plnění jedné ze stran. Italská úprava preferuje dohodu stran na novém obsahu smlouvy. Při absenci dohody se lze obrátit na soud, ten však může smlouvu pouze zrušit nikoli změnit.

⁷⁸ Srov. Ghestin 1994, c. d., str. 362.

⁷⁹ Srov. tamtéž, str. 362.

⁸⁰ Srov. Lando, Beale 2003, c. d., str. 361.

⁸¹ „Pokud při smlouvách s pokračujícím, opakujícím se nebo do budoucna odloženým plněním došlo vlivem výjimečných a nepředvídatelných okolností k tomu, že plnění jedné ze stran se stalo mimořádně obtížným, může tato strana žádat zrušení smlouvy s účinky uvedenými v čl. 1458. Zrušení nelze žádat, pokud ztížená situace nevybočuje z rámce rizika smlouvy. Druhá strana se může zrušení vyhnout, pokud nabídne změnu smlouvy tak, aby došlo ke spravedlivému vyrovnání podmínek.“

Řecký občanský zákoník také počítá s možností zrušení či změny smlouvy v případě změny poměrů, a to v souladu s principem dobré víry (čl. 338). Obdobné ustanovení nacházíme i v portugalském právu (čl. 437 portugalského občanského zákoníku).⁸²

5.4. *Common law*

Anglické právo se přihlásilo ke striktnímu dodržování zásady obecné závaznosti smluv už v roce 1647 rozhodnutím *Paradine v. Jane*⁸³. Průlom do absolutní závaznosti smluv znamenal rozhodnutí *Taylor v. Caldwell*⁸⁴ z roku 1863. V tomto případě vyšel soud z předpokladu, že strany uzavíraly smlouvu s tím, že jí budou vázány, pokud bude existovat určitá věc⁸⁵. Jejím zánikem je pak smlouva zmařena. Tímto rozhodnutím se v britském právu rodí tzv. *doctrine of frustration*, která předpokládá zánik závazku za určité změny okolností. V rozhodnutí *Taylor v. Caldwell* byla touto změnou nastalá nemožnost plnění. Ještě širší pole působnosti bylo změně poměrů přisouzeno v tzv. *Coronation cases*⁸⁶. Nejznámější je případ *Krell v. Henry*, v němž byla smlouva prohlášena za zmařenou v důsledku zmaření účelu smlouvy, aniž by se plnění samo o sobě stalo nemožným.

Oxfordský právní slovník uvádí k heslu *frustration of a contract* následující: „*The unforeseen termination of a contract as a result of an event that either renders its performance impossible or illegal or prevents its main purpose*

⁸² Srov. Ghestin 1994, c. d., str. 364.

⁸³ Rozhodnutí King's Bench z roku 1647. Žalobce Paradine se domáhal na Jane zaplacení nájemného za nájem pozemků, které byly okupovány jednou z armád v probíhající občanské válce. Jane se bránil tím, že po uvedené době neměl pozemky v držbě a nemohl je užívat. Soud přesto rozhodl ve prospěch žalobce a prohlásil, že pokud strany chtějí vyloučit účinky smlouvy pro určité případy, musí se tak dohodnout ve smlouvě.

⁸⁴ Pronajatá koncertní síň shořela před uskutečněním koncertu. Soud vyšel z konceptu *implied conditions*. Srov. Treitel, G.H. *The law of contract*. London : Sweet and Maxwell, 1995, str. 778 a n.

⁸⁵ Srov. Treitel 1995, c. d., str. 779.

⁸⁶ Šlo o sérii soudních rozhodnutí o smlouvách uzavřených v souvislosti s konáním korunovačního průvodu, který byl nakonec pro onemocnění budoucího krále zrušen. Můžeme uvést např. rozhodnutí *Krell v. Henry* z roku 1902, v němž dal odvolací soud (*Court of Appeal*) za pravdu žalovanému a prohlásil smlouvu za zmařenou, přestože v ní nebyla přímá zmínka o tom, že si žalovaný pronajímá předmět nájmu za účelem sledování korunovačního průvodu. Naopak v případě *Herne Bay Steamboat Co. v. Hutton* (1902) neuznal soud sledování průvodu za kauzu smlouvy a dospěl k závěru, že ke zmaření smlouvy nedošlo.

from being achieved⁸⁷." Vidíme, že pojem *frustration* zahrnuje případy, kdy závazek může zaniknout, pokud se plnění stane nemožným⁸⁸ nebo nezákonným a nebo dojde ke zmaření účelu smlouvy⁸⁹. Britské soudy však přiznávají zánik závazku na základě *doctrine of frustration* jen ve výjimečných případech⁹⁰, změny zapadající do rámce podnikatelského rizika ani hospodářská nemožnost (mimořádná obtížnost) nejsou nikdy dostatečným základem zmaření smlouvy.

Zmařením smlouvy zanikají závazky stran automaticky, není třeba žádného dalšího právního úkonu některé ze stran. Dovolat se zmaření u soudu může kterákoli strana. Následky zrušení smlouvy z důvodu jejího zmaření upravil v roce 1943 Law Reform Act (Frustrated Contracts).

V souvislosti s *doctrine of frustration* se někdy objevuje termín *impracticability*. Tento termín je užíván především v právu USA jako alternativa ne vždy výstižného termínu *impossibility*⁹¹. *Impracticability* zahrnuje i „*extreme and unreasonable difficulty, expense, injury or loss*“⁹². I *impracticability* může vést k zániku závazku. V právu USA je tedy termín *frustration* vyhrazen pro případy zmařeného účelu smlouvy a termín *impracticability* pro mimořádnou obtížnost plnění.

⁸⁷ „Nepředpokládané ukončení smlouvy, jakožto důsledek události, která činí plnění nemožným nebo nezákonným nebo brání dosažení hlavního účelu smlouvy.“ Martin, E.A. *A Dictionary of Law*. 3rd edition, Oxford : Oxford University Press, 1994, str. 172.

⁸⁸ Pokud ovšem nastalá nemožnost spadá do oblasti podnikatelského rizika smluvní strany, není dán důvod pro zánik závazku. Srov. Treitel 1995, c. d., str. 779.

⁸⁹ Saliba cituje rozhodnutí House of Lords v případě *Davis Contractors Ltd. v. Fareham U.D.C.*: „...frustration occurs whenever... a contractual obligation has become incapable of being performed because the circumstances in which performance is called for would render it a thing radically different from that which was undertaken by the contract...“ Saliba 2001, c. d., str. 8.

⁹⁰ Srov. Treitel 1995, c. d., str. 778 a n.

⁹¹ Nemožnost je termín relativní, jehož obsah může záviset na stupni dosaženého technického pokroku a poznání.

⁹² „extrémní a nerozumné obtíže, náklady, křivdu či ztrátu.“ Restatement, *Contracts*. Citováno podle Treitel 1995, c. d., str. 793.

6. ZMĚNA POMĚRŮ V UNIFIKAČNÍCH SNAHÁCH V OBLASTI SOUKROMÉHO SMLUVNÍHO PRÁVA

Díky rozvoji mezinárodního obchodu, globalizačním tendencím a v neposlední řadě též evropské ekonomické integraci sílí v oblasti mezinárodního práva soukromého snahy o harmonizaci, popř. unifikaci závazkového práva. V celosvětovém měřítku se koordinační, harmonizační a unifikační činnosti zabývá Mezinárodní institut pro unifikaci soukromého práva (UNIDROIT). Jeho cílem je připravovat podmínky pro přijímání unifikovaných norem soukromého práva v členských státech. Česká republika je členským státem UNIDROIT. V rámci UNIDROIT byla přijata celá řada mezinárodních smluv upravujících některé aspekty mezinárodního práva soukromého. UNIDROIT též publikovalo Principy mezinárodních obchodních smluv (1994), které stanoví obecné zásady pro mezinárodní obchodní smlouvy .

V oblasti komunitárního smluvního práva jsou harmonizovány některé dílčí aspekty formou směrnic. Nicméně pro podporu volného obchodu v rámci evropského trhu by bylo příhodné odstranit rozdíly, které panují v jednotlivých právních úpravách členských zemí v oblasti smluv, především pak mezi kontinentálním systémem práva a systémem *common law*. Komunitárnímu právu tedy není cizí myšlenka vypracování evropského kodexu smluvního práva. V roce 1995 byly publikovány Principy evropského smluvního práva (*Principles of European Contract Law - PECL*), jakožto výsledek práce vědeckých pracovníků v rámci tzv. Landovy komise⁹³. Tyto Principy by měly sloužit jako základ pro budoucí kodex. Předběžný návrh jeho obecné části byl vypracován skupinou vědeckých pracovníků v oblasti soukromého práva pod vedením G. Gandolfiho a poprvé publikován v roce 2001.

⁹³ Práce na Principech pokračují, současná poslední, oproti roku 1995 rozšířená, verze je z roku 2002.

6.1. Principy mezinárodních obchodních smluv UNIDROIT

Principy UNIDROIT mají charakter nezávazného dokumentu, který se použije, pokud se strany dohodnou, že jejich smlouva se bude řídit těmito Principy UNIDROIT⁹⁴.

Text Principů UNIDROIT v souvislosti se změnou poměrů upravuje institut *hardship* (do češtiny překládáno jako podstatná změna poměrů⁹⁵). *Hardship* je upraven v šesté kapitole, oddíle druhém Principů UNIDROIT. Principy UNIDROIT obecně stanoví, že pokud se plnění smlouvy stane obtížnějším pro jednu ze stran, je tato strana přesto povinna plnit, ovšem s přihlédnutím k dále uvedeným ustanovením o *hardship*. *Hardship* je definován jako situace, kdy události od základu změni rovnováhu smluvního vztahu, za podmínky že k událostem došlo nebo se strany s nimi seznámily až po uzavření smlouvy, strany s nimi při uzavírání smlouvy nemohly počítat, události jsou mimo kontrolu znevýhodněné strany a ta není povinna toto riziko nést⁹⁶.

Principy spojují s výskytem *hardship* především právo znevýhodněné strany požadovat po svém protějšku zahájení jednání o změně smlouvy. Žádost o projednání nových podmínek však sama o sobě není důvodem pro odepření plnění. Pokud jednání selžou, může se kterákoli strana obrátit na soud⁹⁷. Ten má možnost dle svého uvážení ukončit účinnost smlouvy nebo smlouvu změnit tak, aby byla nastolena ztracená rovnováha.

⁹⁴ Mohou se uplatnit i v některých dalších případech viz preambule Principů UNIDROIT, ve znění 2004.

⁹⁵ Srov. *Zásady mezinárodních obchodních smluv / UNIDROIT*, [z francouzského originálu přeložila Markéta Larišová, Jana Tomaščinová, Monika Pauknerová (odborná revize překladu)]. Praha : Codex Bohemia, 1997, str. 135.

⁹⁶ Článek 6.2.2: „There is hardship where the occurrence of events fundamentally alters the equilibrium of the contract either because the cost of a party's performance has increased or because the value of the performance a party receives has diminished, and

- a) the events occur or become known to the disadvantaged party after the conclusion of the contract;
- b) the events could not reasonably have been taken into account by the disadvantaged party at the time of the conclusion of the contract;
- c) the events are beyond the control of the disadvantaged party; and
- d) the risk of the events was not assumed by the disadvantaged party.”

⁹⁷ Soud v Principech UNIDROIT znamená i rozhodce a rozhodčí soudy.

6.2. Principy evropského smluvního práva

Jak bylo výše uvedeno Principy mají být především základem pro vypracování evropského kodexu občanského práva. Stejně jako Principy UNIDROIT však mohou již nyní sloužit smluvním stranám, pokud se tyto na Principy ve smlouvách jimi uzavíraných výslovně odvolají.⁹⁸

Dodejme, že Principy nemají základ v žádném z právních řádů členských zemí, ale inspirují se v úpravě všech členských zemí a i za hranicemi Evropské unie (Restatement on the Law of Contracts, Úmluva OSN o mezinárodní prodeji zboží).

Principy vychází ze zásady obecné závaznosti smluv. Přesto do nich vliv změny poměrů pronikl a našel vyjádření v čl. 6:111 nazvaném Změna okolností⁹⁹. V odstavci prvním článek 6:111 stanoví, že strana je povinna splnit závazek i v případě, že se toto plnění stalo tíživějším, ať už proto, že se zvýšila hodnota plnění, ke kterému je strana povinna, nebo proto, že hodnota očekávaného plnění klesla (*pacta sunt servanda*). V odstavci druhém však Principy připouštějí, aby v případě, že se plnění stalo nadměru tíživým v důsledku změny okolností, byly strany povinny zahájit jednání o úpravě nebo ukončení smlouvy. Komentář k článku 6:111 uvádí, že „the „*imprévision*“

⁹⁸ Srov. Kanda, A. Nové trendy ve vývoji smluvního práva v oblasti soukromého práva. *Právník*. 2003, č. 7., str. 657.

⁹⁹ „Article 6:111: Change of Circumstances

(1) A party is bound to fulfil its obligations even if performance has become more onerous, whether because the cost of performance has increased or because the value of the performance it receives has diminished.

(2) If, however, performance of the contract becomes excessively onerous because of a change of circumstances, the parties are bound to enter into negotiations with a view to adapting the contract or terminating it, provided that:

- (a) the change of circumstances occurred after the time of conclusion of the contract,
- (b) the possibility of a change of circumstances was not one which could reasonably have been taken into account at the time of conclusion of the contract, and
- (c) the risk of the change of circumstances is not one which, according to the contract, the party affected should be required to bear.

(3) If the parties fail to reach agreement within a reasonable period, the court may:

- (a) end the contract at a date and on terms to be determined by the court ; or
- (b) adapt the contract in order to distribute between the parties in a just and equitable manner the losses and gains resulting from the change of circumstances.

In either case, the court may award damages for the loss suffered through a party refusing to negotiate or breaking off negotiations contrary to good faith and fair dealing.“

*mechanism only comes into play if the contract is completely overturned by events, so that although it still can be performed, this will involve completely exorbitant costs for one of the parties*¹⁰⁰.

Principy stanoví další tři podmínky, bez jejichž splnění nejsou strany povinny přistoupit k jednání. Zaprvé musí změna okolností nastat až po okamžiku uzavření smlouvy. Pokud by změna okolností nastala před uzavřením smlouvy, ale strany nebyly s touto skutečností seznámeny, uplatní se ustanovení o omylu.¹⁰¹ Za druhé změna okolností musí nastat v důsledku události, kterou strany nemohly při uzavření smlouvy předvídat. Konečně třetí podmínkou je, že riziko nastalé změny okolností není rizikem, které je strana povinna nést.

V případě, že taková změna okolností nastane, Principy stanoví stranám povinnost přistoupit k jednání. Dohoda dosažená stranami je preferována před zásahem soudu, který představuje poslední možnost, jak situaci uspokojivě řešit, pokud se strany nedohodnou. Odstavec 3 tedy stanoví, že pokud strany nedosáhnou dohody v rozumné lhůtě, může soud¹⁰² buď smlouvu ukončit nebo upravit smluvní podmínky tak, aby se důsledky změny okolností rozložily spravedlivě mezi obě strany smlouvy. Principy tedy vycházejí z myšlenky, že riziko podstatné změny okolností nesou obě strany. Soud může prodloužit lhůtu k plnění, zvýšit či snížit cenu či množství plnění nebo nařídít kompenzační platbu¹⁰³.

Soud může sice smlouvu upravit, nemůže ji však celou přepsat. Pokud dílčími změnami nelze dosáhnout spravedlivého rozvržení důsledků změny okolností mezi obě strany, nemá soud jinou možnost, než smlouvu ukončit. V takovém případě musí soud ve svém rozhodnutí určit den, ke kterému končí účinnost smlouvy. Soud také může stanovit určité podmínky.

¹⁰⁰ „Mechanismus „*imprévision*“ vstupuje do hry jen tehdy, pokud události způsobily ve smluvním vztahu hotový převrat, takže i když může být smlouva stále splněna, znamenalo by to pro jednu ze stran naprosto přemrštěné náklady.“ Lando 2003, c. d., str. 325.

¹⁰¹ Srov. Lando 2003, c. d., str. 325.

¹⁰² Znamená též rozhodčí orgán.

¹⁰³ Srov. Lando 2003, c. d., str. 327.

Jak vidíme i Principy evropského smluvního práva zakotvují zásadu *rebus sic stantibus*. Podstatná a nepředvídatelná změna poměrů, jež způsobuje nerovnováhu v obsahu smluvního vztahu, nezpůsobuje automaticky zánik závazku, ale vede strany k tomu, aby poměry mezi sebou znovu upravily tak, aby bylo dosaženo ztracené rovnováhy. V případě, že dohody nebude dosaženo, je ovšem dána široká pravomoc soudu nejen smlouvu ukončit, ale dokonce ji i měnit¹⁰⁴. Právní jistota v závazkových vztazích si však žádá, aby soudy užívaly této pravomoci střídmě.

6.3. Evropský zákoník smluvního práva

Předběžný návrh evropského zákoníku smluvního práva vypracovaný skupinou vedenou Giuseppe Gandolfim taktéž vychází ze zásady *pacta sunt servanda* (čl. 42 návrhu).

Zásada nezměněných poměrů se v jeho textu objevuje v člancích 97 a 157. Čl. 97 upravuje závazky, které nemohou být považovány za nesplněné. Závazek nelze považovat za nesplněný, pokud došlo k mimořádným nepředvídaným událostem, které způsobily, že se plnění stalo mimořádně obtížným. V tomto případě má totiž dlužník právo dle čl. 157 na znovuprojednání obsahu smlouvy. Podmínkou je ovšem zaslání oznámení druhé straně, které bude obsahovat navrhovanou úpravu obsahu smlouvy. Pokud jednání selžou, musí se dlužník obrátit na soud. Ten může podle okolností případu smlouvu změnit nebo zcela zrušit.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Zatímco např. francouzská teorie vychází ze zásady, že změna smlouvy představuje větší zásah než její ukončení, Principy vycházejí z opačné zásady a primárně se snaží smlouvu zachovat. Srov. Lando 2003, c. d., str. 326.

¹⁰⁵ Srov. text návrhu obecné části: CODE EUROPEEN DES CONTRATS (TEXTE ORIGINAL). [online]. [cit. 5. března 2007]. Dostupný z: <http://www.accademiagiurprivatistieuropei.it/>.

7. POTŘEBUJEME USTANOVENÍ O TOM, ŽE ZMĚNA POMĚRŮ MŮŽE ZPŮSOBIT ZÁNIK ZÁVAZKU?

Tato otázka byla v českém právu položena již v roce 1925 (viz výše). Od té doby došlo k řadě změn ve společnosti nejen v České republice, ale i v Evropě a ve světě vůbec. Globalizace světové ekonomiky nastoluje nové požadavky na soulad právních řádů jednotlivých zemí. Vstup České republiky do Evropské unie vyvolal tlak na harmonizaci jejího práva s právem komunitárním. Odstraňování překážek volnému obchodu bude do budoucna znamenat další sbližování evropských právních řádů nepochybně též v oblasti smluvního práva. Při porovnání současného textu návrhu rekodifikace a dokumentů, jež jsou výsledkem harmonizačních snah, vidíme, že se autoři návrhu v otázce vlivu změny poměrů na trvání závazku příliš inspirovat nenechali. Znamenalo by skutečně ustanovení připouštějící vliv změny poměrů ve smlouvách obecně nebezpečný zásah do právní jistoty?

V této závěrečné kapitole se pokusíme analyzovat možné podoby připuštění vlivu změny poměrů a podoby tohoto vlivu na závazek. Nakonec shrneme aspekty klíčové pro formulaci ustanovení, které by připustilo vliv změny poměrů na trvání závazku pro smlouvy obecně.

7.1. Následek vlivu změny poměrů

Komparací všech výše popsaných pojetí vlivu změny poměrů na trvání a obsah závazku zjistíme, že se můžeme setkat se čtyřmi možnými následky změny poměrů, které jsou schopny mít vliv na jeho trvání¹⁰⁶.

7.1.1. Zmaření účelu smlouvy

Zmařením účelu smlouvy se rozumí situace, kdy po uzavření smlouvy dojde změnou poměrů k odpadnutí skutečnosti, jež byla vyslovenou či nevyslovenou podmínkou vzniku smlouvy. Za názorný příklad můžeme vzít výše zmíněné *Coronation cases*. Sledování korunovačního průvodu bylo základním účelem uzavřených smluv a po zrušení korunovace pro královu nemoc nemělo již plnění těchto smluv pro diváky smysl.

¹⁰⁶ Nemožnost plnění ponecháváme stranou, srov. 4.3.

Zmaření účelu smlouvy je v současné době v českém právu důvodem pro ukončení závazku. Návrh nového občanského zákoníku však se zachováním tohoto institutu nepočítá. Se zmařením účelu smlouvy jako důvodem pro zánik závazku počítá i *doctrine of frustration* z oblasti *common law* a německá *Geschäftsgrundlage*. Naopak unifikační dokumenty o tomto důvodu zániku závazku mlčí.

Máme za to, že případy zmaření účelu smlouvy by měly plně spadat do oblasti působnosti zásady *vigilantibus iura*, neboť pro strany není těžké účel smlouvy identifikovat a jeho odpadnutí upravit ve smlouvě jako např. důvod odstoupení od smlouvy pro obě nebo jen jednu ze stran¹⁰⁷. Ustanovení českého obchodního zákoníku se tak jeví jako nadbytečné, zvláště když požaduje, aby byl účel smlouvy v ní výslovně vyjádřen. Pokud budou strany dostatečně bdělé, aby tak ve smlouvách záviselých na určitém účelu učinily, nepochybně pro ně nebude problém upravit výslovně i důsledky odpadnutí tohoto účelu. Přiznávat zmaření účelu smlouvy vliv na trvání závazku se nám jeví jako snímání odpovědnosti za přesné vymezení obsahu smlouvy z beder jejích stran.

7.1.2. Narušení rovnováhy závazkového vztahu

Změnou poměrů způsobenou neekvivalencí plnění uznávají za dostatečný důvod pro zánik závazku Principy UNIDROIT.

Narušení rovnováhy se chápe především v hospodářské rovině (zvýšení nákladů, snížení hodnoty plnění). Principy UNIDROIT však výslovně nepožadují, aby toto narušení dosahovalo intenzity mimořádné obtížnosti. Lze si tedy představit situaci, kdy pro jednu stranu se plnění smlouvy stane v porovnání s druhou stranou mnohem tíživějším, neekvivalentní, avšak pro silnou ekonomickou pozici této strany ne mimořádně obtížnou. Důvodem tedy není ohrožení existence jedné ze stran, ale požadavek určité spravedlnosti při nesení zátěže dalších nákladů způsobené změnou poměrů.

¹⁰⁷ V případě *Krell v. Henry* by stačilo do textu smlouvy zahrnout ustanovení, že pokud bude korunovační průvod z jakéhokoli důvodu zrušen, či jeho trasa bude přemístěna tak, že nepovede pod okny, jež jsou předmětem závazku, má nájemce právo od smlouvy odstoupit.

Se změnou poměrů vyvolaným nepoměrem plnění počítá české právo v případě možnosti zániku či omezení věcného břemene. Připomeňme dále, že křiklavý nepoměr v hodnotách plnění shledávala jako základ pro užití zásady *rebus sic stantibus* prvorepubliková judikatura. Dnes by bylo možné si představit obranu založenou na klauzuli dobrých mravů. K tomuto řešení viz dále.

7.1.3. Mimořádná obtížnost

Třetím důsledkem změny poměrů, s níž bývá spojována možnost zániku závazku, je nastalá mimořádná obtížnost plnění. Nejčastěji se bude jednat o obtížnost hospodářskou. Ta však nikdy nebude důvodem zániku závazku pokud riziko změny poměrů a jejích důsledků je rizikem, které je obvykle spojeno s činností strany, jež se zániku závazku dovolává. V případě, že změna poměrů vyvolá situaci, kdy se plnění stane pro jednu ze stran mimořádně obtížnou, bude se nepochybně jednat též o případ nastalého křiklavého nepoměru mezi plněními obou stran.

Mimořádnou obtížnost uznávají, jak bylo vyloženo výše, jako důvod zániku závazku některé evropské právní řády a i Principy evropského smluvního práva a návrh evropského kodexu smluvního práva.

V českém právu by této mimořádné obtížnosti zřejmě odpovídal teoreticky nepřesný termín hospodářská nemožnost (nedostižnost). Zákon sice s hospodářskou nemožností zánik závazku nespojuje, ale v některých případech by zřejmě bylo možné nepřiznat ochranu vymáhání plnění pro rozpor s dobrými mravy, jak naznačuje Eliáš (viz výše). Snad proto také při vypracovávání návrhu rekodifikace podobné ustanovení do textu nezahrnul a stejně jako právníci ve 20. letech minulého století se při řešení těchto otázek spoléhá na soudní praxi.

Toto řešení se nám nejeví jako šťastné. Aplikovat klauzuli dobrých mravů proti základním zásadám smluvního práva lze jen v té nejnútnejší míře. Obsah pojmu dobré mravy je nedefinovatelný a rozhodnutí na základě dobrých mravů lze tak snadno zpochybnit. Každý případ má tedy velkou šanci dostat se až k Nejvyššímu soudu. Rubeš uvádí příklad, kdy i Nejvyšší soud v pěti prakticky

totožných případech judikoval několika rozdílnými způsoby¹⁰⁸. To vše v žádném případě nepřispívá k právní jistotě dotčených subjektů.

Výslovná zákonná úprava se nám proto jeví na místě. Obavy o snížení právní jistoty, které patří mezi hlavní argumenty pro odmítnutí obecného ustanovení připouštějící vliv změny poměrů na závazek, jsou vyvráceny bezproblémovou praxí v zemích, jejichž občanské zákoníky takové ustanovení obsahují. Naopak rozhodnutí soudů zprošťující plnění na základě změny poměrů budou postavena na pevnější základ. V neposlední řadě pro přijetí takového ustanovení mluví i fakt, že shodný obsah dokumentů, jež mají být základem pro unifikaci smluvního práva, vypovídá o určitém trendu vliv změny poměrů připustit.

7.1.4. Plnění nelze rozumně požadovat

Konečně na posledním místě zmíníme následek změny poměrů, se kterým se setkáváme v českém právu v případě smluv o smlouvách budoucích a návrh rekodifikace s ním počítá i v případě možnosti zrušení dlouhodobých smluv. Jedná se o situace, kdy v důsledku změny poměrů nelze již po druhé straně plnění spravedlivě požadovat.

Okruh případů, kdy nebude možné po druhé straně plnění spravedlivě požadovat může, ale též nemusí, zahrnovat všechny tři výše popsané případy. Pojem nemožnosti něco spravedlivě požadovat je značně neurčitý.

7.2. Charakter vlivu změny poměrů

Připustíme-li vliv změny poměrů na trvání závazku, může mít tento vliv různý charakter. Lze především rozlišit situace, kdy dojde k zániku závazku a kdy naopak závazek přetrvá, ovšem ve změněné podobě.

7.2.1. Zánik závazku

Závazek může zaniknout přímo *ex lege*, na základě právního úkonu jedné ze stran, typicky odstoupením, a konečně zrušením závazku konstitutivním soudním rozhodnutím. České právo zná všechny tři způsoby¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Šlo o případy tvrzeného rozporu výše smluvní pokuty s dobrými mravy. Srov. Rubeš, P. Dobré mravy v rukou soudců. *Právní fórum*. 2006. Roč. 3, č. 9, str. 310-316.

¹⁰⁹ Bereme-li v úvahu i dílčí připuštění vlivu změny poměrů u konkrétních typů smluv.

Ty právní řády, které přijaly výslovné ustanovení připouštějící změnu poměrů, stejně jako obojí Principy a návrh kodexu smluvního práva shodně upravují zánik závazku na základě soudního rozhodnutí. Ovšem za podmínky, že se strany samy nedohodly na změně obsahu smlouvy.

7.2.2. Změna v obsahu závazku

Principy evropského smluvního práva, Gandolfiho návrh i Principy UNIDROIT připouštějí, aby soud pro změnu poměrů nejen strany závazku zprostil, ale umožňují dokonce, aby soud, pokud to uzná za vhodné, sám poměry stran náležitě upravil. Takový výrazný zásah do principu smluvní volnosti stran české právo zatím připouští jen tam, kde není dost dobře možné smlouvu zrušit (např. smlouvy o výživném nezletilého dítěte) a ani návrh rekodifikace s ním nepočítá.

7.3. Shrnutí

Ačkoli současný text návrhu rekodifikace o něco rozšiřuje pole vlivu, které současná úprava změně poměrů přiznává, připuštění vlivu změny poměrů na trvání závazku obecně nezakotvuje. Podstatná změna poměrů může nastat v časovém horizontu mnohem kratším než je 10 let, se kterými počítá §1663 návrhu (viz obě světové války).

Výslovné ustanovení obdobné italskému občanskému zákoníku či Principům evropského smluvního práva by dle našeho názoru právní jistotu účastníků závazkových vztahů neomezilo, naopak by jejich požadavky nyní opřené o neurčité pojmy spravedlivosti a dobrých mravů postavilo na pevnější základ.

Jeví se nám vhodné připustit vliv změny poměrů především v případech nastalé mimořádné obtížnosti plnění, která implikuje hrozbu pro další ekonomickou existenci subjektu. Požadovat v takovém případě plnění po ohrožené straně by bylo bezpochyby šikanózní.

Problematiku zmařeného účelu smlouvy bychom, stejně jako návrh rekodifikace, nechali plně v působnosti zásad autonomie smluvní vůle a *vigilantibus iura*. Stejně tak bychom nedoporučili řešení, které nabízejí Principy

UNIDROIT, které by mohlo vést k méně restriktivnímu uplatňování zásady *rebus sic stantibus*¹¹⁰.

Z hlediska charakteru vlivu bychom se znovu přiklonili k evropským harmonizačním snahám a zvolili ingerenci soudu, který by však byl oprávněn smlouvu pouze zachovat či zrušit. Změna soudním rozhodnutím se nám jeví představitelná spíše jako určité schválení dohody stran.

Vše, co bylo v tomto bodě uvedeno, platí ovšem jen tehdy pokud bude případné ustanovené soudy vykládáno restriktivně s ohledem na primát zásady *pacta sunt servanda* vůči zásadě *rebus sic stantibus*.

¹¹⁰ Připomeňme, že Principy UNIDROIT se uplatní především, pokud na ně strany samy odkáží, zatímco ustanovení, o němž uvažujeme, by bylo použitelné pro veškeré smlouvy, pokud by si strany nedohodly něco jiného.

POUŽITÉ ZDROJE:

- AUBERT, J.-L. *Le contrat*. Paris : Dalloz, 1996. ISBN 2-247-02560-9
- BEJČEK, J. *Obchodní závazky (obecná úprava a kupní smlouva)*. 2. vydání, Brno : Masarykova univerzita, 1994. ISBN 80-210-0601-3
- BEJČEK, J. Nemožnost plnění. *Právní rádce*. 1994. č. 9. ISSN 1210-4817
- ČAKRT, M. *Doporučuje se ustanovení, že změna hospodářských poměrů má vliv na obsah smluvních povinností?* Brno : Druhý sjezd československých právníků, 1925.
- ČEPELKA, Č. *Právo mezinárodních smluv - Vídeňská úmluva o smluvním právu (1969) s komentářem*. Praha : Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-970-7
- DĚDIČ, J. ...aj. *Obchodní zákoník. Komentář. Díl IV*. Praha : Polygon, 2002. ISBN 80-7273-071-1
- Důvodová zpráva k návrhu občanského zákoníku (referenti Eliáš, K.; Zuklínová, M.) [online]. Verze říjen 2006. [cit. 7. února 2007]. Dostupný z <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=381&d=125304>
- DVOŘÁK, J. *Pacta sunt servanda?* In: DVOŘÁK J.; KINDL, M. *Pacta Martě Knappové k 80. narozeninám*. Praha : ASPI, a.s., 2005. ISBN 80-7357-133-1
- ELIÁŠ, K. ...aj. *Obchodní zákoník*. 4. vydání. Praha : Linde, 2004. ISBN 80-7201-475-7
- ELIÁŠ, K. Následná nemožnost plnění se zřetelem k obchodním závazkům. *Právní praxe v podnikání*. 1995. č.7-8. ISSN 1210-4043
- ELIÁŠ, K., ZUKLÍNOVÁ, M. *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*. Praha : Linde Praha a.s., 2001. ISBN 80-7201-313-0
- FALDYNA, F.; HUŠEK, J.; DES, Z. *Zajištění a zánik závazků*. Praha : CODEX Bohemia, 1995. ISBN 80-901683-5-3
- FALDYNA, F. A KOL. *Obchodní zákoník s komentářem*. II. díl. Praha : CODEX Bohemia, s.r.o., 2000. ISBN 80-86395-04-9
- GHESTIN, J. a kol. *Traité de droit civil: les effets du contract*. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1994. ISBN 2-275-00384-3
- HENDRYCH, D. et al. *Právní slovník*. 2. vydání, Praha : C.H. Beck, 2003. ISBN 80-7179-740-5
- KANDA, A. Nové trendy ve vývoji smluvního práva v oblasti soukromého práva. *Právník*. 2003. č. 7. ISSN 0231-6625
- KANDA, A. *Vliv změny poměrů na trvání závazku*. Praha : Academia, 1966.
- KNAPP, V. *Splnění závazků a jiné způsoby jejich zániku*. Praha : Academie věd, 1955.
- KNAPPOVÁ, M.; ŠVESTKA, J. ...aj. *Občanské právo hmotné 1, 2*. 4. vydání, Praha : ASPI Publishing, 2005. ISBN 80-7357-131-5
- KOLIBA, I. ...aj. *Obchodní zákoník, úplný text zákona s komentářem*. Praha : Linde, 2006. ISBN 80-7201-564-8

- KRČMÁŘ, J. *Právo občanské III. Právo obligační*. Praha : Všehrad, 1936.
- LANDO, O.; BEALE, H. *Principles of European Contract Law. Parts I and II. Combined and revised*. Hague : Kluwer Law International, 2003. ISBN 90-411-1305-3
- MADAR, Z. *Slovník českého práva*. 2. vydání. Praha : Linde, 1999. ISBN 80-7201-150-2
- MARTIN, E.A. *A Dictionary of Law*. 3rd edition, Oxford : Oxford University Press, 1994. ISBN 0-19-280000-0
- NESNÍDAL, J. ... aj. *Obchodní právo*. Ostrava : Sagit, 2001.
- PELIKÁNOVÁ, I. *Komentář k obchodnímu zákoníku*. 3. díl. Praha : Linde, 1996. ISBN 80-7201-047-6
- PLECITÝ, V.; VRABEC, J.; SALAČ, J. *Základy občanského práva*. 2. vydání, Plzeň : Aleš Čeněk, 2005. ISBN 80-86898-25-3
- RUBEŠ, P. Dobré mravy v rukou soudců. *Právní fórum*. 2006. Roč. 3, č. 9, str. 310-316. ISSN 1214-7966
- SALIBA, A.T. Rebus sic stantibus: A Comparative Survey. *E Law - Murdoch University Electronic Journal of Law*. [online]. 2001, Vol. 8, No. 3. [cit. 11. února 2007]. Dostupný z http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/v8n3/saliba83_text.html. ISSN 1321-8247
- SEDLÁČEK, J. *Doporučuje se ustanovení, že změna hospodářských poměrů působí na obsah smluvních povinností?* Brno : Druhý sjezd československých právníků, 1925.
- ŠVARC, Z. ...aj. *Základy obchodního práva*. Plzeň : Čeněk, 2005. ISBN 80-86898-51-2
- ŠVESTKA, J. ...aj. *Občanský zákoník: komentář*. 10. vydání. Praha : Beck, 2006. ISBN 80-7179-486-4
- TREITEL, G.H. *The law of contract*. London : Sweet and Maxwell, 1995. ISBN 0-421-51980-0.
- VRBA, J. *Doporučuje se ustanovení, že změna hospodářských poměrů má vliv na obsah smluvních povinností?* Brno : Druhý sjezd československých právníků, 1925.
- *Zásady mezinárodních obchodních smluv / UNIDROIT*, [z francouzského originálu přeložila Markéta Larišová, Jana Tomaščinová, Monika Pauknerová (odborná revize překladu)]. Praha : Codex Bohemia, 1997. ISBN 80-85963-29-9

Není-li v textu uvedeno jinak, jsou soudní rozhodnutí citována z databáze ASPI.

Summary

The Impact of a Change of Circumstances on the Existence of Obligation

This thesis strives to offer a brief outline of the *de lege ferenda* possibilities regarding the *rebus sic stantibus* principle as applied on contracts in general by confronting different approaches emerging through diachronic, synchronic and comparative analyses.

The *rebus sic stantibus* principle is contrary to the principle of sanctity of a contract *pacta sunt servanda* on which most European legal systems are based, including that of the Czech Republic. The principle as such usually applies only in extreme circumstances where adherence to the general principal would cause injustice.

The question whether to allow for the impact of a change of circumstances on contracts in general has a tradition in the Czech legal history. Between the World Wars Czech courts were inclined to allow for the general application of the *rebus sic stantibus* principle. However, no explicit provision was included in the Civil Code at that time. After the communist *coup d'état* in 1948, the generally held opinion was that no provision for a change of circumstances was needed as there would be no major changes any more.

At present, the Czech legal system lacks a provision allowing for the impact of a change of circumstances on contracts in general. Nevertheless, there are several specific provisions allowing for such an impact in particular circumstances and for certain types of contracts or groups of contracts. Of course, the *contra bonos mores* clause can always be applied if a change of circumstances makes contractual performance extremely disproportionate.

The current wording of the proposal for re-codification broadens the range of specific provisions. However, it still lacks a general provision that would apply to all contracts regardless of their particularities.

As far as the comparison with other European legal systems is concerned, there are countries which deny any impact of a change of circumstances upon obligation, e.g. France. Others allow for the impact to take place through the practice of the courts. In addition, several EU member states have included this principle in their legal systems by means of an explicit provision in the Civil Code, e.g. Italy.

At present, the Czech Republic has to pay attention to the development of contract law at the international and EU level. Principles adopted by UNIDROIT or the Lando's Commission allow for the impact of a change of circumstances in situations where contractual performance becomes excessively onerous.

The proposal for re-codification does not reflect the current trends in the application of *rebus sic stantibus* principle. We believe that a provision allowing for the impact of a change of circumstances which results in extreme onerosity should be included in the proposal for the sake of providing contractual parties with a solid ground to demand the termination of the contract.